

С. О. Купрій, О. В. Ліфантій, О. В. Шелехань

КУРГАН 6 МОГИЛЬНИКА ВОДОСЛАВКА. ПОХОВАННЯ СКІФСЬКОЇ ЗНАТІ

Публікується поховання представників скіфської знаті середньої ланки з некрополя поблизу с. Водославка Новотроїцького району Херсонської області. У катакомбі під курганом 6 розчищено рештки двох небіжчиків — чоловіка та жінки, яким належав представницький набір коштовних речей та зброї. Могильник розташований на рівновіддаленій відстані від основних елітних поховань Степу, на шляху з Боспорського царства до центру Скіфії у Подніпров'ї. Представлений комплекс кургану 6 відноситься до другої—третьої чверті IV ст. до н. е.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, скіфська культура, курган, поховальний ритуал.

ВСТУП

Протягом 1960—1980-х рр. Херсонська археологічна експедиція була однією з найбільших новобудовних експедицій на півдні України. У різні роки її очолювали О. М. Лесков та А. І. Кубишев. У складі експедиції розпочав наукову кар'єру і ювіляр Юрій Вікторович Болтрик.

У 1983 р. співробітниками експедиції було проведено дослідження курганного могильника біля с. Водославка Новотроїцького району Херсонської області. У цей рік керівником експедиції був А. І. Кубишев, керівником Водославського загону — В. В. Дорофеев, заступником начальника загону і автором дослідження шостого кургану — С. О. Купрій.

Пам'ятка розташовувалась на захід від однопольного населеного пункту, на півдні Херсонщини, на відстані близько 10 км на північ від узбережжя Сиваша і на відстані близько 25 км на північний захід від Азовського узбережжя. Могильник представляв собою ланцюжок з п'ятнадцяти насипів, витягнутих з північно-

го заходу на південний схід вздовж південної межі поду. Останній, напевно, лишився від пойми висохлої степової річки, що впадала в одну із заток Сиваша.

Стан збереженості артефактів на сьогодні є неоднозначним. Після завершення «новобудовного буму», переїздів та інших негараздів, що спіткали Інститут археології, матеріали були розділені. Основна частина матеріалу зберігається в Археологічному музеї Інституту археології НАНУ, частка знахідок була передана до фондів Національного заповідника Хортиця. Вироби з дорогоцінних металів надійшли на зберігання до розділу «Археологічні знахідки з дорогоцінних металів та нумізматичні колекції» Наукових фондів Інституту археології.

У запропонованій статті представлено публікацію лише одного з найбільш виразних курганів Водославського могильника. Комплексне опрацювання та публікація могильника, сподіваємось, буде здійснене найближчим часом.

СТРАТИГРАФІЯ КУРГАНУ

Курган було досліджено шляхом прокладання паралельних траншей з контрольними бровками по лінії північний схід—південний захід (рис. 1: 1). Курганний насип мав напівсферичну форму, на момент розкопок його висота становила 1,4 м від давньої денної поверхні. Діаметр кургану сягав близько 45 м. Це число є приблизним, оскільки навколо курганний рів був відсутній (або не був зафіксований?). Насип було споруджено з вальків. На похованому ґрунті навколо катакомби зафіксовано сліди грязьової обмазки (рис. 2). У західному секторі кургану також було розчищено кінсь-

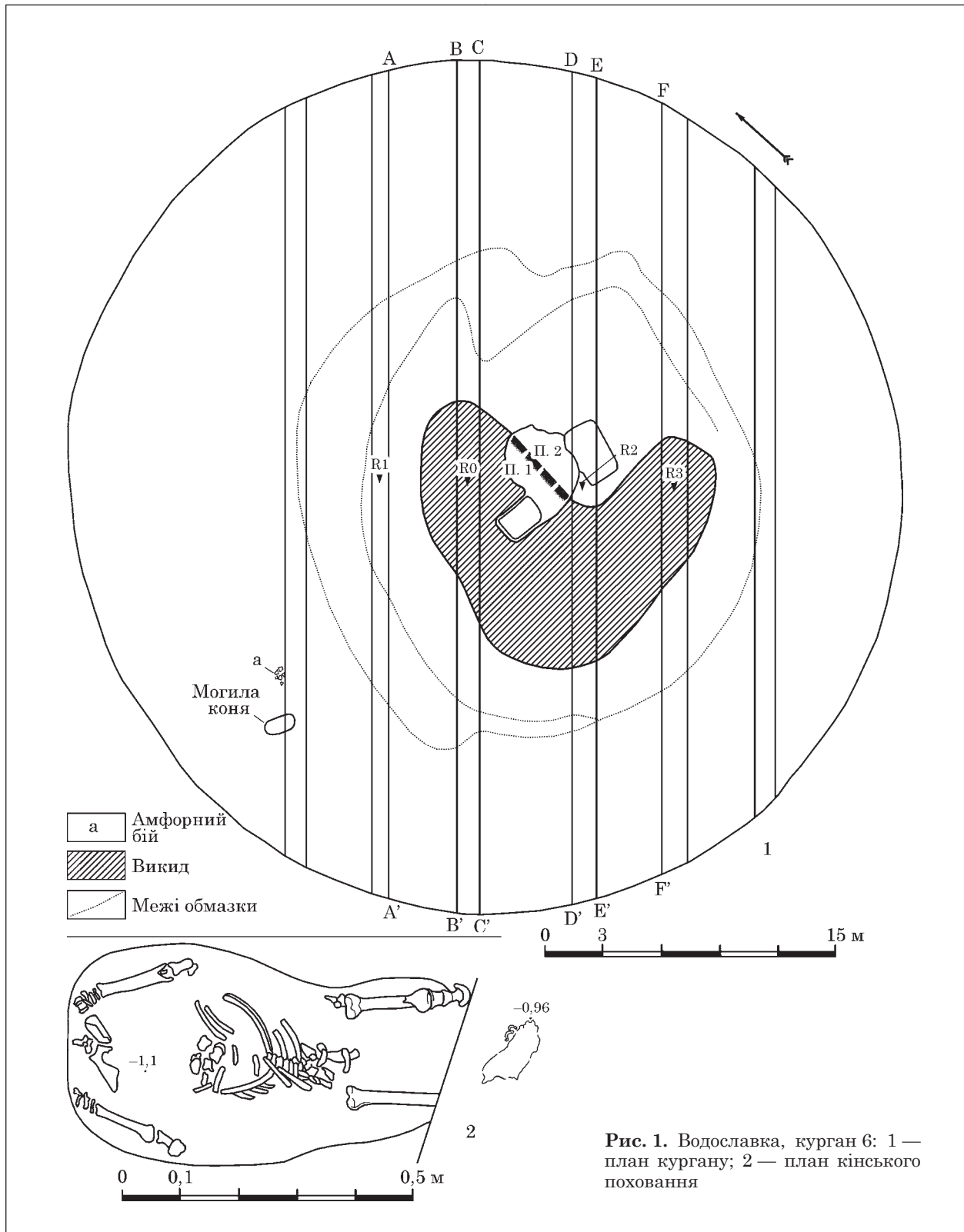

Рис. 1. Водославка, курган 6: 1 — план кургану; 2 — план кінського поховання

ке поховання та неподалік нього зафіксовано скупчення амфорного бою — залишки тризни. Також слідами тризни є два вогнища діаметром до 1 м, зафіксовані у центральній та південно-східній бровках. По центру кургану розташовувалась центральна катакомба з двома вхідними ямами.

ПОХОВАННЯ КОНЯ

Кінська могила (рис. 1: 2) знаходилась на відстані 15 м на південь та у 10 м на захід від центрального нульового репера. Могильна яма, незначно заглиблена в материк, мала прямокутну форму зі злегка закругленими кутами. Розмір її становив $0,8 \times 1,8$ м, а глиби-

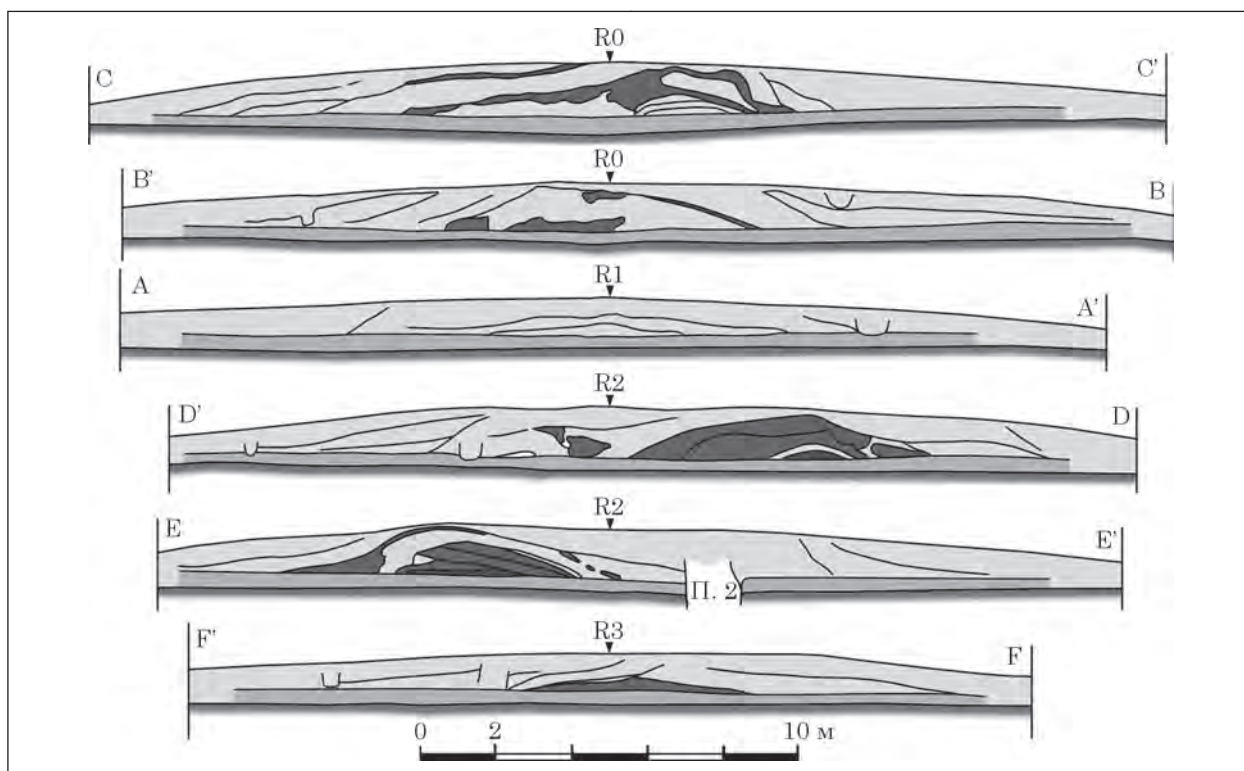

Рис. 2. Водославка, курган 6, креслення бровок

на — 0,95 м від поверхні кургану. У ній зафіксовано щільне чорноземне заповнення. Кістки скелету знаходились в анатомічному порядку: туша коня була покладена головою на схід з підібганими ногами. На черепі було простежено рештки S-подібних псаліїв.

ВХІДНА ЯМА 1

Пляма вхідної ями 1 знаходилась на відстані 2 м на південь від нульового репера. Могила (рис. 3) представляла собою катакомбу з прямокутною вхідною ямою, орієнтованою по лінії схід—захід. Стінки ями злегка розширені донизу. Розміри ями становили 2,25 × 1,6 м на рівні похованого чорнозему і 2,4 × 1,9 м по дну, глибина її сягала 4,2 м від рівня похованого ґрунту. На глибині 2,1 м від похованого ґрунту відмічено похилу сходинку шириною 0,15 м. Біля входу до камери, на дні, що плавно спадало у напрямі до поховальної камери, простежено невелике заглиблення розміром 5 × 5 см, що, напевно, лишилось від дерев'яного закладу. На користь цього свідчать також залізні цвяхи та скоби, що були зафіксовані у значній кількості (323 одиниці) у заповненні і ями, і камери. В самій камері такі знахідки пов'язуються із конструкцією дерев'яного помосту, на який були покладені поховані персони. Аналогічні скоби і цвяхи широко відомі в курганних старожитностях Степу. Як приклад можна згадати знахідки з Хоминої Могили (Мозолевский 1973, с. 223).

Заповнення вхідної ями 1 складалось зі щільного неперушеного чорнозему. На дні ями і частково у її заповненні зафіксовано круглі бронзові і в меншій кількості срібні фалари кінської вузди.

ВХІДНА ЯМА 2

Вхідна яма вірогідного підзахоронення зафіксована на відстані 6 м на схід від центрального репера. Вона була орієнтована довгою віссю по лінії північ—південь, мала прямокутну форму, злегка розширялась у придонній частині. Розміри її — 3,1 × 2,3 м. На рівні 3,25 м від давньої денної поверхні зафіксовано сходинку вздовж північної і східної стінки шириною 0,6 та 0,3 м відповідно. Дно ями, що було на рівні 3,45 м від давньої денної поверхні, плавно спадало до входу в камеру. Перед ним зафіксовано дві виїмки, у яких, вірогідно, також кріпився дерев'яний заклад. Їх розміри становлять 0,45 × 1 м та 0,2 × 1,3 м. Тут же помічено скупчення залізних цвяхів та скоб. Важливо, що ці знахідки не дозволяють трактувати цю яму суто як грабіжницький вхід, адже первинно вона була споруджена саме як вхід до катакомби.

Заповнення другої вхідної ями мішане чорноземно-глинисте. На глибині 2,5 м від давньої денної поверхні (0,95 м від дна ями) зафіксовано скелет коня без черепа, що був укладений на бік, головою на північ. Припускається, що поховання було пограбоване саме через цю вхідну яму.

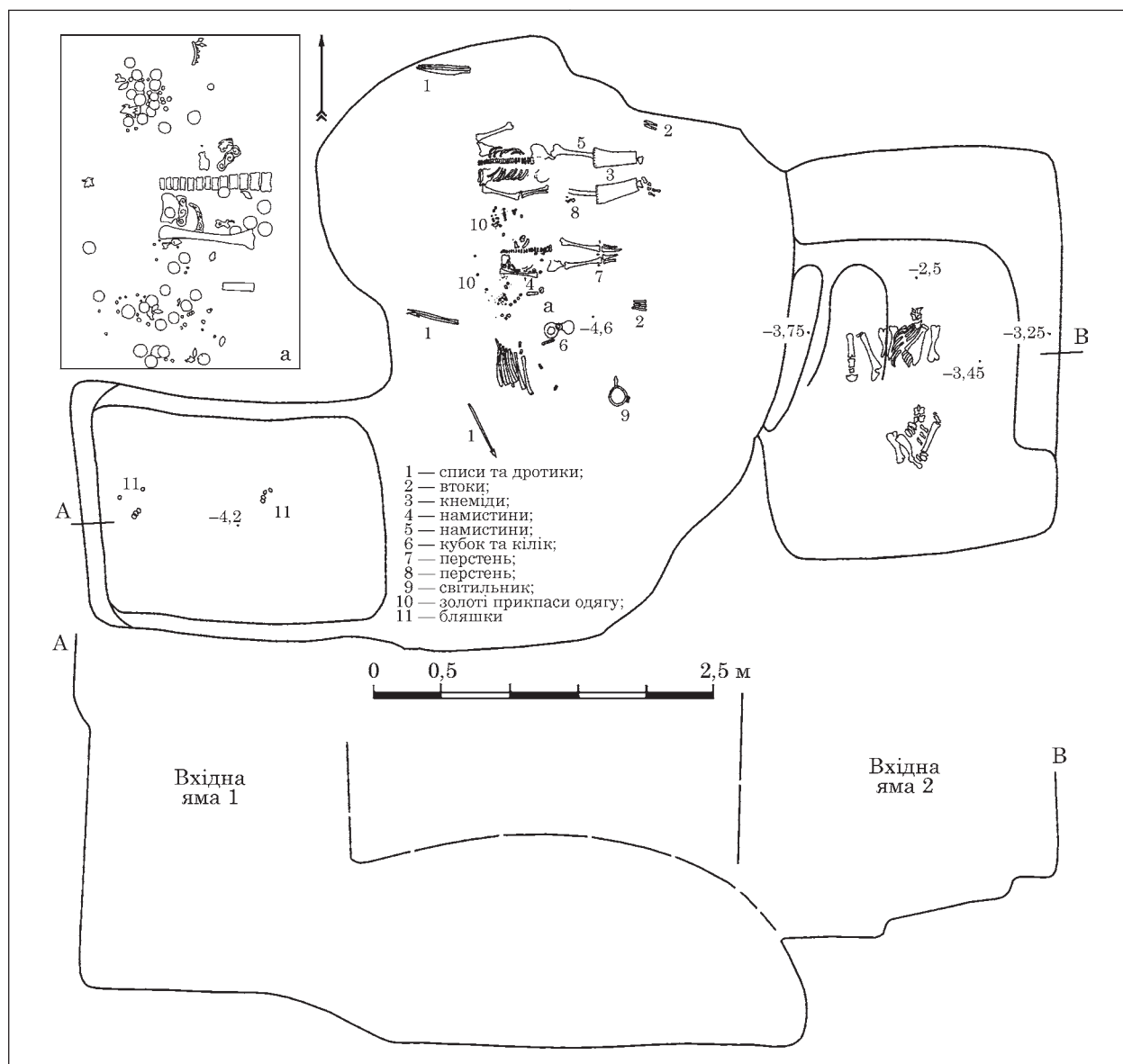

Рис. 3. Водославка, курган 6, план та перетин поховання

ПОХОВАЛЬНА КАМЕРА

Могильна камера мала складну форму. Найбільші виміри сягають 4,75 м по лінії північ—південь і 3,6 м по лінії схід—захід. Дно камери розташоване на рівні 4,6 м від рівня давньої денної поверхні. Згідно креслення, розглянута поховальна споруда може бути віднесена до третього типу катакомб за В. С. Ольховським. Це катакомби з поховальною камерою, яка розташована довгою віссю перпендикулярно до вісі вхідної ями (у даному випадку вхідної ями 1), примикаючи до її короткої стінки (Ольховський 1991, с. 28).

Поховання було пограбоване в давнину, але не зважаючи на це, зберігся багатий і виразний інвентар. Можливо, це сталося тому, що до гробниці проникли вже після того, як впало склепіння, яке вкрило частину артефактів. Отже, у камері було зафіксовано два скелети:

чоловічий та жіночий¹. Тіла лежали, у північній частині камери на спині у випростаній позиції, головами на захід. Їх черепа знаходились під східною стінкою, ближче до другого входу.

Ми не можемо із повною впевненістю сприймати сліди порушення тіл похованих суто як наслідки пограбування. Адже значна частина коштовного інвентарю, що розташовувалась на тілах та обабіч них лишилась неушкодженою, у той час, як якісь маніпуляції були здійснені лише з черепами похованих персон. Крім того, у заповненні вхідної ями 2, на рівні 0,95 м від її дна, зафіксовано захоронення коня, явно здійснене після того, як через цю яму відбулося проникнення до поховальної камери. Не можна виключати, що у даному випадку маємо

1. Згідно спостережень у полі, похований був дорослим чоловіком, віком близько 30—40 років. Жінка була дещо молодша, можливо біля 20—30 років.

справу з відправленням якихось поминальних ритуалів.

Оскільки чоловік лежав ближче до дальньої стінки поховальної камери, а також кістки його тіла виглядають дещо зсунутими (в період коли м'які тканини ще не зотліли), було висунуто припущення, що чоловіка поховали першим. Відповідно, тіло жінки, могло бути поміщено до катакомби дещо згодом через вхідну яму 2 (принаймні так було вирішено під час стратиграфічних спостережень (Кубышев и др. 1984, 70) ¹.

Катакомби з двома вхідними ямами зрідка зустрічаються серед курганных пам'яток Степу. Для прикладу можна згадати кургани Західнобогданівської групи. Під курганом 1 вхід до катакомби, названий вторинним, також відрізнявся від первинного наявністю дромосу. Друга вхідна яма до катакомби під курганом 2 цієї ж групи примітна наявністю навскісного входу до камери (Мозолевский 1980, с. 151—154). Аналогічну ситуацію бачимо на прикладі курганів 6 та 34 могильника Гайманове Поле (Тереножкин и др. 1977, с. 159, 198) та кургану 3, поховання 2 могильника біля с. Велика Білозерка (Бидзиля, Болтрик 1972, с. 18).

У зв'язку з цим заслуговує на увагу курган Пласка Могила. Первинно дослідники простежили, що курган було споруджено у два прийоми і друга вхідна яма пов'язувалась з досипкою насипу. Додатково, після аналізу поховального інвентарю і розділення його на «чоловічу» та «жіночу» групи, було висунуто припущення про те, що вхідна яма 2 була споруджена для дозахоронення жінки до тієї ж катакомби, де раніше упокоївся чоловік (Болтрик, Савовский 1991, с. 98, 102, 107).

Утім, ми не можемо виключати синхронності поховань подружніх (?) пар у катакомбах з двома вхідними ямами. Зокрема, у випадку з курганом Велика Білозерка, к. 3, п. 2, чітко видно на кресленні, що материковий викид оточує вхідну яму 1, яка розташована по центру насипу, але разом з тим перекриває вхідну яму 2 (Бидзиля, Болтрик 1972, арк. 28). Оскільки бічна вхідна яма 2 не перерізає материковий викид, не можна говорити й про її хронологічну вторинність.

ПОХОВАЛЬНИЙ ІНВЕНТАР

З певною мірою умовності весь інвентар з поховальної камери можна поділити на три групи. До першої відноситься інвентар, пов'язаний

1. Слід наголосити на появі прикрої плутанини, що виникла під час публікації деяких деталей поховального інвентарю жінки. Так, золоті аплікації одягу були згадані як такі, що походять із поховання 1 (Ліфантій 2015, с. 71, табл. 2) і поховання 2 (Ліфантій 2018, с. 55 і далі), хоча, як ми бачимо, і перше і друге поховання здійснені в одній катакомбі.

з захороненням чоловіка: зброя, особисті прикраси та кінське спорядження з першої вхідної ями. До другої — речі, що належали підзахороненню (?) жінки, передусім, прикраси її одягу та знаряддя праці. І, врешті, до третьої групи належать знахідки, зафіксовані обабіч тіл, що могли належати як чоловікові, так і жінці.

Уздовж північної стінки поховальної камери, на рівні лівого плеча чоловіка лежало три наконечника списів. На відстані 1,4 м від них знайдено два підтоки та ще один наконечник списа у підвішеному стані на рівні 0,6 м від дна могили. У районі фаланг правої кисті лежав масивний золотий перстень. На ногах чоловіка зафіксовано бронзові наголінники, крім того, біля лівої ноги знаходились п'ять пастових бусин.

Праворуч від скелету жінки, знаходився наконечник списа і дротики. Три підтоки знаходились також на відстані 1,4 м від цих наконечників. Ще один наконечник дротика лежав південніше на 0,6 м окремо від решти.

У похованні знайдено велику кількість предметів з коштовних металів ². У районі грудей та черепа скелета жінки зафіксовано скупчення золотих оздоб одягу та головного убору: дрібні та довгі пластини, стрічки з підвісками, прикраси у вигляді качки та амфороподібні підвіски. Біля правого коліна знайдено щитковий перстень, біля правиці — пастові бусини. На жаль, ці прикраси були переміщені (грабіжниками (?), чи внаслідок природних обставин), а частина з них явно була викрадена. Усе це значно ускладнює та робить менш надійними можливі реконструкції. Єдиним беззаперечним фактом є віднесення їх до деталей жіночого костюма.

За правицею жінки, на відстані 0,7 м від неї лежали рештки заупокійної трапези у вигляді кісток великої рогатої худоби. Їжа, напевно, була покладена на дерев'яне блюдо, що не збереглося. Поруч з ними зафіксовано залізний ніж з кістяним руків'ям та бронзовою оковкою, срібні кілік та кубок, а також залізна пластинка із п'ятьма гвіздками.

У центральній частині камери знаходився залізний світильник. У північно-східному куті камери зафіксовано колеса воза, від яких лишилися фрагменти залізної оковки. Окрім того, значна кількість знахідок фіксувалась у підвішеному стані в заповненні могили: фрагменти бойового пояса, наконечники стріл, ворворки, фрагменти веретена, бронзова шпилька, уламок срібного кільця.

2. У тексті звіту вказано точну кількість — 178 предметів. Проте відомих нам речей зі срібла та золота, знайдених у камері, дещо більше, а саме 179: 172 аплікації одягу (якщо рахувати три фрагменти вузької стрічки з підвісками як один предмет, дві відірвані від пластинок з качками підвіски не враховувати окремо та взяти до уваги одну аплікацію випадково записану до к. 1), два золотих персня, дві срібні посудини, уламок срібного кільця та дві срібні ворворки (одна із золотим плакуванням).

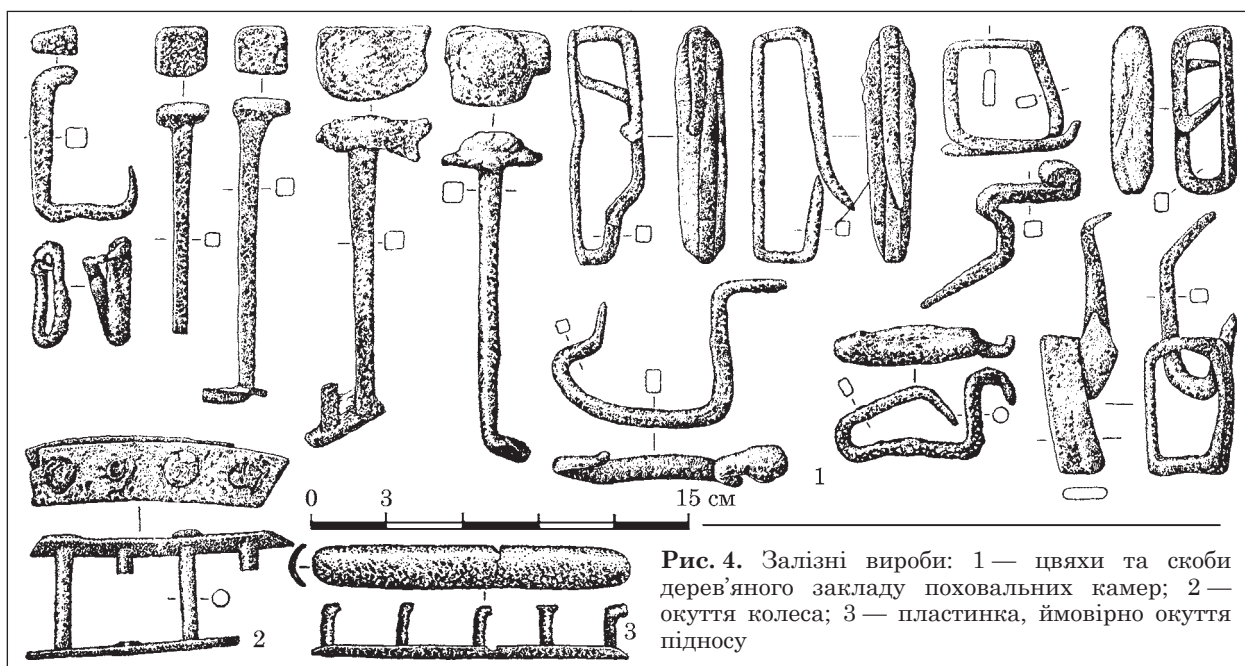

Рис. 4. Залізні вироби: 1 — цвяхи та скоби дерев'яного закладу поховальних камер; 2 — оковтця колеса; 3 — пластинка, ймовірно оковтця підносу

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗНАХІДОК

ЗАЛІЗНІ ДЕТАЛІ (рис. 4: 1)

1. Цвяхи зігнуті С-подібної форми, прямокутні в перетині, шириною 0,5 см і довжиною до 10—14 см, з плоскими чотирикутними шляпками шириною 1,5—3 см.

2. Обойми, зігнуті з плоского дроту у неправильні прямокутники із заведеними один за інший кінцями. Розміри 5 × 2,5 см, ширина 1—1,5 см. Загалом зафіксовано 323 одиниці цвяхів та обійм.

Аналогічні деталі, що інтерпретуються як кріплення дерев'яного заслону гробниці, зафіксовані, наприклад, у похованнях Соболевої Могили (Мозолевський, Полин 2005, с. 155), кургану 15 Золотобалківського могильника (Полин 2014, с. 118).

ФРАГМЕНТИ КОЛЕСА

Залізні оковки від колеса (рис. 4: 2) у вигляді залізних пластин напівкруглої форми (18 фрагментів), що кріпились за допомогою залізних круглих в перетині цвяхів з широкою шляпкою. Довжина оковок — 16,5 см, ширина — 3 см, довжина цвяхів — 4 см.

Подібні знахідки були присутні у Гаймановій Могилі (Бидзиля, Полин 2012, с. 285, 316, 427) та Краснокутському кургані (Мелюкова 1981, с. 28). Детальна реконструкція розміщення оковок на колесі відома на підставі знахідок у тризній кургану 15 Золотобалківського могильника (Полин 2014, с. 101, рис. 57—58). Але, на жаль, у нашому випадку, фрагментарність залізних деталей та стан збереженості органічних частин не дає змоги відновити первинний вигляд коліс та, навіть, встановити їхню кількість.

ПЛАСТИНКА ЗАЛІЗНА

Залізна увігнута пластинка із закругленими кінцями, що кріпилась на дерев'яну основу на п'яти гвіздках. Довжина — 9,5 см, ширина — 1,3 см. Довжина гвіздків — 1,8 см (рис. 4: 3). Знайдена була поруч із срібними посудинами, тому, можливо слугувала деталлю дерев'яного підносу.

БЛЯХИ БРОНЗОВІ

Бронзові круглі бляхи злегка випуклої форми фіксувались на дні вхідної ями та у заповненні поховання. Всього зафіксовано 24 екземпляри, що мали чотири отвори по краях та злегка випуклу форму. Діаметр становив 5,5 та 7 см, товщина — 0,1 см (рис. 5: 1, 2).

Аналогічні вироби були зафіксовані серед деталей поховального кортежу бічної гробниці Товстої Могили (Мозолевський 1979, с. 117) та кортежу в насипу та рові Бабиної Могили (Мозолевський, Полин 2005, с. 103).

Загалом, були висловлені різні точки зору щодо призначення подібних бронзових або срібних блях. Останнім часом дослідники доходять думки про зв'язок таких блях із оздобами поховального кортежу або з прикрасами поховальних возів (Болтрик, Савовський 1991, с. 106). В одній із останніх робіт зазначено, що нараховується лише близько двадцяти скіфських комплексів, де зафіксовано круглі листові бляхи. При чому їхній ареал практично повністю окреслюється у суто степовому регіоні (Бабенко, Задников 2014, с. 134—135).

СРІБНІ КРУГЛІ БЛЯХИ (6 екземплярів)

1. Чотири великі срібні бляхи із загнутим краєм та виступом урізано-конічної форми посередині діаметром 8 см, завтовшки — 0,1 см (рис. 5: 3).

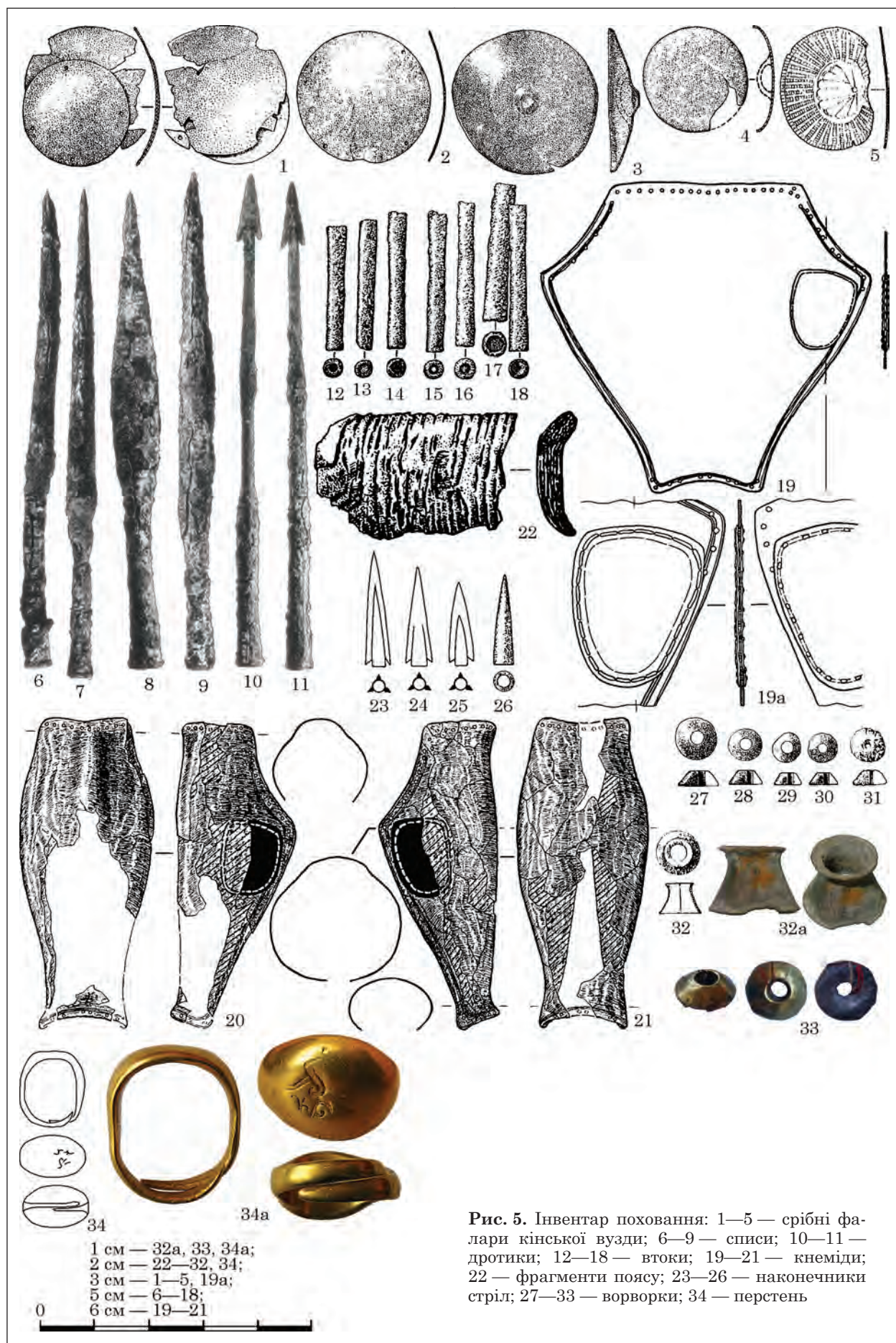

Рис. 5. Інвентар поховання: 1—5 — срібні фалари кінської вузди; 6—9 — списи; 10—11 — дротики; 12—18 — втоки; 19—21 — кнеміди; 22 — фрагменти поясу; 23—26 — наконечники стріл; 27—33 — ворворки; 34 — перстень

1 см — 32а, 33, 34а;
 2 см — 22—32, 34;
 3 см — 1—5, 19а;
 5 см — 6—18;
 6 см — 19—21

2. Срібна злегка випукла бляха із загнутими краями діаметром 5,5 см (рис. 5: 4).

3. Срібна бляха овальної форми, прикрашена пальметками та рубчиком по краю, розміром 7 × 5 см (рис. 5: 5).

Аналогічні срібні прикраси кінської вузди бачимо серед оздоб коней з Товстої Могили. Зокрема, бляхи з умбоподібним виступом відомі з південної кінської могили, а вироби з пласкою поверхнею — з північної кінської могили (Мозолевський 1979, с. 34, 40; рис. 21: 1; 25: 5). Також аналогічні знахідки були присутні серед комплексу вузди з Краснокутського кургану (Мелюкова 1981, с. 76).

ЗАЛІЗНІ СПИСИ ТА ДРОТИКИ

1. Списи (рис. 5: 6—9) однотипні, видовжено-трикутної форми, з ромбічним в перетині пером (5 екземплярів). Мають втулку урізано-конічної форми, злегка розширену до низу, із невеликим валиком в основі. Розміри подано в табл. 1.

2. Дротики (рис. 5: 10—11) однотипні. Наконечники мають трикутне, ромбічне в перетині перо з жалами, довгу шийку та циліндричну втулку з валиком в основі (3 екземпляри). Розміри подано в табл. 2.

Таблиця 1. Параметри списів з поховання, см

Позиція знахідки	Довжина загальна	Діаметр втулки	Ширина пера	Довжина пера
а	50	2,5	3,5	33
б	48	2,5	3,0	38
в	44	3,5	4,8	29
г	30+	2,6	—	—
д	52	2,5	3,3	39

Таблиця 2. Параметри дротиків з поховання, см

Позиція знахідки	Довжина загальна	Довжина жала	Ширина жала	Діаметр втулки
а	47,5	7,0	2,5	2,5
б	46,5	6,5	2,5	2,6
в	50	6,0	2,5	2,0

Таблиця 3. Параметри втоків з поховання, см

Позиція знахідки	Довжина загальна	Діаметр
а	13	1,6
б	14	2,0
в	14	1,6
г	14	1,5
г	12	1,7
д	14	1,7

3. Залізні підтоки (рис. 5: 12—18) однотипні циліндричної форми (6 екземплярів)¹. Розміри подано в табл. 3.

Оскільки наконечники та підтоки збереглися *in situ*, можна приблизно встановити загальну довжину виробів. За приблизними підрахунками довжина і списів і дротиків становить близько 1,9 м. Такі параметри цілком відповідають середнім показникам металевих зброї IV ст. до н. е. (Савченко 2004, с. 170, 174).

У цілому, списи та дротики вважаються одним з найбільш розповсюджених видів зброї у скіфській культурі. За чисельністю вони поступаються хіба лише стрілецькому озброєнню (Мелюкова 1964, с. 35, 40—44; Бунятян 1985, с. 67, 222). Для прикладу, у похованнях Середнього Дону V—IV ст. до н. е. списи та дротики (чи їх фрагменти) були виявлені майже у чверті досліджених поховань (Савченко 2004, с. 164, 171), на пам'ятках Середнього Побужжя третина поховань містила списи (Бессонова 1994, с. 23). Зазвичай кількість таких знахідок у рядовому похованні не перевищує двох одиниць, тоді як для інвентарю знаті притаманні набори з кількох екземплярів (Бидзиля, Полин 2012, с. 269).

КНЕМІДИ (рис. 5: 19—21)

Бронзові наголінники (кнеміди), виготовлені з тонкого листового металу 1—1,5 мм завтовшки. Розміри: висота — 34 см, ширина по верхній частині — 18 см, ширина по нижній частині — 10 см. На момент розкопок відзначалось, що вироби були ретельно відполіровані, але вкриті шаром темно-зеленої патини.

Форма кнемід була відновлена з уламків. Вони повторюють форму гомілки на них детально відтворено м'язовий рельєф, зокрема пластично показані литкові м'язи та довгі м'язи гомілки. У результаті моделювання форми ноги, вздовж фронтальної поверхні кнеміди формувалось вертикальне ребро, що могло надавати виробу додаткової жорсткості. Разом з тим, не можна погодитись з дослідниками, котрі припускають, що моделювання мускулатури було покликано забезпечити якомога щільніше прилягання кнемід до ноги воїна (див. наприклад: Агульніков и др. 2013, с. 273). Адже у такому разі обладунок перешкоджав би скороченням м'язів та кровообігу в кінцівках, а амортизація ударів була б зведена до мінімуму.

Питання поширення кнемід у скіфській культурі було розглянуто у низці спеціальних робіт (Галанина 1965; Черненко 1968). З тих пір серія імпортованих античних наголінників у Північному Причорномор'ї розширилась за рахунок нових знахідок: Первомаївка II, к. 1, п. 2

1. У тексті звіту вказано, що було зафіксовано шість підтоків, хоча на ілюстрації зі звіту зображено сім екземплярів.

та к. 4, п. 8 (Евдокимов, Фридман 1987, с. 94, 111), Іллінка, к. 4, п. 2¹ (Плешивенко 1991, с. 63), Каїри, к. 1 (Куприй 1992, с. 137), Соболева Могила, п. 2 (Мозолевский, Полин 2005, с. 175), Гайманова Могила (Бидзиля, Полин 2012, с. 271) та інші. Примітно, що їх ареал розширився й за рахунок знахідок у Лісостепу. Зокрема, одна з найдавніших у Скіфії пар наголінників була виявлена у Стеблеві, к. 3 (Скорый 1997, с. 35), більш пізнім часом датуються кнеміди з Куп'єваху, к. 13 (Бойко, Берестнев 2001, с. 23), Пісочина, к. 33 (Бабенко 2005, с. 96) та зі Старого Мерчика, кургани 3 і 11 (Бандуровский, Буйнов 2000, с. 93).

Верхній край наголінників з кургану 6 має злегка дугоподібну форму, нижній заокруглений, злегка потовщений і відігнутий назовні. По краях прокреслені неглибокі паралельні лінії. По верхньому та нижньому краю, а також на бічних краях розташовані отвори діаметром 2—3 мм, пробиті з середини гострим знаряддям, після чого гострі рубчики були заглажені. Можна припускати, що ці отвори були призначені для кріплення м'якої підкладки кнемід.

Характер розміщення отворів, їх різний діаметр та безсистемне нанесення свідчать про те, що вони були пробиті не за один раз. Можна припускати, що кнеміди використовувались протягом довгого часу і, навіть, не однією людиною. Відповідно, тут фіксуються сліди підгонки під параметри нового власника. До подібних висновків раніше прийшла Л. К. Галанина, аналізуючи кнеміди з Керчі (Галанина 1965, с. 12). Також не виключено, що ці отвори лишилися після ремонту чи заміни внутрішньої підкладки.

Кнеміди могли триматись на нозі без додаткових кріплень тільки за рахунок пружності металу. Хоча й не виключено, що вони кріпились за допомогою шкіряних ремінців, об'язаних навколо гомілок, як це можемо бачити на гробіні з кургану Солоха (Галанина 1965, с. 12). Фрагмент ремінців було зафіксовано наприклад, на знахідці з Іллінки, к. 4, п. 2 (Плешивенко 1991, с. 63). Також сліди шнурівки було зафіксовано, на фрагменті повстяної підкладки наголінників з кургану 7 біля с. Пуркар'є (Агульников и др. 2013, с. 271)

Особливістю розглянутої пари кнемід, як і знахідок зі Стебліва, к. 3, є відсутність наколінників, які, напевно, були відрізані. Є. В. Черненко, описуючи подібні знахідки з Керчі та Курджипського кургану, пояснював відсутність наколінників тим, що вони були видалені після значних ушкоджень (Черненко 1968, с. 116).

Цікава аналогія відома із впускного поховання кургану 493 біля с. Іллінці. Тут комплект обладунку також складався з кнемід та бойового поясу, а набір холодної зброї — зі списа, дротика та наконечників стріл. Обидва виявлені тут

наголінника також перебували у використанні протягом тривалого часу. Вони мають сліди ремонту у вигляді бронзових латок на заклепках, що скріплювали позовжні тріщини (Галанина 1977, с. 35).

Ще одна характерна і дуже яскрава прикмета наголінників з Водославки — шкіряні вставки на внутрішній поверхні литки. Вони мали трапецієподібну форму із округленими краями і були сформовані зі шкіри товщиною 1 мм. Розміри вставки — 8 × 6 см. Шкіра кріпилась до бронзи за допомогою тонкого шкіряного шнурка діаметром 1 мм. Слід відмітити акуратну прошивку шнурком, адже довжина стежка по шкірі не перевищувала 1 см.

У зв'язку з цим слід згадати кнеміди з поховання 2 Соболевої Могили. Вони також мали анатомічну форму без наколінника, лише верхня частина дещо відгиналась назовні, передаючи нижню частину колінного суглобу. Внутрішня сторона прикривала ногу лише частково, залишаючи литковий м'яз відкритим. На думку авторів публікації, така форма кнемідам була надана одразу при виготовленні, оскільки по всьому периметру зовнішньої поверхні зберігся прокреслений орнамент у вигляді двох паралельних ліній. Незвичну форму вони пов'язують із тим, що власник цих наголінників був вершником, а отже ця частина тіла у нього і так була б захищена від уражень (Мозолевский, Полин 2005, с. 175).

Можна також припускати, що шкіряні вставки призначались для забезпечення коня від травм. Адже, як відомо, за скіфського часу стремена ще не були винайдені і вершники змушені були утримуватись на коні зусиллям ніг. Крім того, ця обставина призводить до думки, що доопрацювання внутрішньої поверхні кнемід було обумовлене прагненням покращити контакт коня і вершника. Адже шенкель, тобто частина ноги нижче коліна, за таких умов мав би відігравати надзвичайно важливу роль. Більше того, якщо поставала потреба керувати конем без рук, що для кінного стрілка мало бути нагальною потребою, шенкель лишався основним засобом подачі команд (Куприй 1994, с. 73).

Безпосередньою аналогією наголінників з Водославки є знахідка з Керчі IV ст. до н. е., де також простежуються вирізи з внутрішньої сторони, що, як ми тепер можемо припускати, напевно також могли бути зроблені для шкіряних вставок. Короткі кнеміди зі зрізаними наколінниками відомі з Курджипського кургану, який також датується IV ст. до н. е. (Галанина 1980, с. 100). На кнемідах з Олонештського скарбу, який пов'язується із невдалим походом намісника Зопіріона, бачимо доопрацювання іншого роду. Тут обладунок було покращено шляхом додавання з зовнішніх боків бронзових пластин (Сергеев 1966, с. 136).

У цілому, наголінники були одним із найпоширеніших видів захисного спорядження гоп-

1. Також відомий, як курган 4 біля Білозерського кургану.

літів у античному світі. Вони відомі ще за часів архаїки. Зокрема, класичний тип із анатомічними деталями відомий із пізньоархаїчного часу і надалі він практично не зазнав суттєвих змін протягом всього часу вжитку. Більшість кнемід, знайдених у Північному Причорномор'ї належать до виробів одного типу (Мелюкова 1964, с. 75; Галанина 1965, с. 6). У пам'ятках Східної Європи вони побутують з середини V ст. до н. е. і, принаймні, до II ст. до н. е.

Знахідки кнемід у скіфському середовищі та, що особливо, припасування цього суто піхотинського обладунку під потреби вершника, засвідчує високий рівень взаємодії греків і варварів. Значна кількість наголінників походить з Керченського та Таманського півостровів. Ця обставина свідчить про те, що Боспорське царство відіграло роль основного постачальника цих речей (Мелюкова 1964, с. 76; Галанина 1965, с. 7). Наведені аналогії та міркування вказують на високу вартість та тривалий вжиток кнемід. Можна говорити, що кожен власник цінував їх та припасовував ці вироби під себе.

ПОЯС

Бойовий пояс (рис. 5: 22) представлено залізними С-подібними пластинами (12 екземплярів) шириною 3—3,5 см. На зовнішній поверхні пластин простежувався органічний тлін, можливо від покриття зі шкіри.

Судячи зі збережених частин, представлених на ілюстраціях у звіті, важко впевнено інтерпретувати цю знахідку. Найбільш рання аналогія поясу цього типу — знахідка VI ст. до н. е. з кургану 2 біля с. Щучинка. Хоча він має набагато складнішу конструкцію, ніж фрагментована знахідка з Водославки — центральний ряд його набраний з подібних видовжених пластин (Черененко 1968, с. 69). Інша знахідка, що добре передає форму і кріплення пластин аналогічного виробу — пояси з Північної гробниці Гайманової Могили (Бидзиля, Полин 2012, с. 375, 398).

Цілком ймовірно, що пояс був єдиним зразком обладунку у могилі, адже жодної пластинки панцира в заповненні не було виявлено. Окремі знахідки бойового поясу відомі, наприклад, з кургану 11 могильника Нагорне (Мозолевський 1973, с. 204) та кургану 493 біля с. Іллінці (Галанина 1977, с. 32). Додатковий захисний пояс зафіксовано в похованні 1 кургану 2 біля с. Червоний Поділ. Він був складений з подібних довгих залізних пластин С-подібної форми розміром 9 × 2,1 см (Полин 1984, с. 110).

НАКОНЕЧНИКИ СТІЛ (15 екземплярів)

1. Бронзові трилопатеві наконечники стріл (рис. 5: 23—26) були знайдені у заповненні камери. Усі вони мають виступаючу втулку та опущені лопаті, що утворюють шипи (14 екзем-

плярів). Довжина становить від 3,2 до 4,3 см, ширина — 0,9 см. У втулках простежено рештки деревків, вкритих чорною та червоною фарбою.

2. Роговий наконечник стріли кулеподібної форми (рис. 5: 26) довжиною 3,4 см і діаметром 0,7 см.

Сагайдачний набір, укомплектований аналогічними бронзовими наконечниками у поєднанні з роговим кулеподібним, бачимо у складі інвентарю кургану 1 могильника Гайманово Поле (Тереножкин и др. 1977, с. 157). Також подібні зразки широко представлені у наборі з поховання 2 Хоминої Могили, (Мозолевський 1973, с. 227). Дев'ять сагайдачних наборів було зафіксовано у похованні 2 кургану 4 Іллінка. Три з них, третій, четвертий та сьомий повністю чи майже повністю укомплектовані аналогічними наконечниками (Плешивенко 1991, с. 60).

Рогові наконечники, хоча й в обмеженій кількості, стабільно присутні у сагайдачних наборах протягом всього скіфського часу не зважаючи на тотальне домінування бронзових виробів. Відмічається, що у IV ст. до н. е. вони у більшій мірі зустрічаються в похованнях Степу (Євдокимов та ін. 2012, с. 81—82). Єдиний випадок, коли в сагайдаку містились лише рогові наконечники — набір 9 з Бердянського кургану (Мурзін, Фіалко 1998, с. 103—104).

ВОРВОРКИ

Ворворки урізано-конічної форми (8 екземплярів).

1. Рогові ворворки, 5 екземплярів (рис. 5: 27—31). Розміри подано в табл. 4.

2. Залізна ворворка (рис. 5: 31) 0,6 см заввишки, діаметром 1,5 см, з отвором діаметром 0,3 см.

3. Срібні ворворки, з яких одна плакована золотом (рис. 5: 32, 33). Розміри подано в табл. 5.

Оскільки всі ворворки були зафіксовані у перевідкладеному стані, важко говорити про їх призначення. Аналогічні предмети могли

Таблиця 4. Параметри рогових ворворок з поховання, см

Позиція знахідки	Висота	Діаметр	Діаметр отвору
а	3,4	0,7	—
б	0,7	2,0	—
в	0,3	1,2	0,4
г	0,6	2,0	0,7
д	0,4	1,5	0,7

Таблиця 5. Параметри срібних ворворок з поховання, см

Позиція знахідки	Висота	Діаметр	Діаметр отвору
а	1,1	1,6	1,1
б	0,4	1,1	0,4

бути деталями захисного обладунку, сагайдака, кінської вузди чи чохлав наконечників списа. Набір різнопланових бронзових ворворок відомий з кургану 2 біля с. Гладківщина, де вони зафіксовані у якості аксесуарів на ремінцях кріплення панцира (Григорьев 1994, с. 71). Срібна ворворка, що також асоціюється із застібною обладунком, відома у такому знатному комплексі, як Перша Завадська Могила (Мозолевский 1980, с. 102). Утім, не виключено, що принаймні частина ворворок належала до прикрас вузди, хоча її деталей у катакомбі не було виявлено. Наприклад, аналогічні кістяні ворворки низького профілю відомі з кінського захоронення гробниці 2 Бабиної Могили (Мозолевский, Полин 2005, рис. 74: 4—8, 10—13).

ПЕРСТЕнь ЧОЛОВІКА

Безрозмірний масивний перстень виготовлений із золота 958° (рис. 5: 34). Шинка виконана у вигляді двох кінців, що заходять один на одного. Щиток виробу оздоблений карбованим рослинним орнаментом¹. Розміри персня — 2,9 × 2,6 см, висота — 1,5 см, маса — 22,72 гр. Поверхня виробу ретельно наполовірована. Наявність великої кількості механічних пошкоджень, особливо на внутрішній поверхні розімкнутих кінців, свідчать про тривалий ужиток. На щитку присутні дві суттєві деформації поруч із нанесеним орнаментом. Аналогічних виробів нам не відомо. Через відсутність чітких критеріїв у типології В. Г. Петренко, важко віднести його до певного типу.

ЗОЛОТІ АПЛІКАЦІЇ ОДЯГУ

1. Аплікації із зображенням жіночого персонажу із довгим ножом та ногою копитного (3 екземпляри) (рис. 6: 1). Разом із пластинками описаними нижче належать до варіанту I4Ga (за: Ліфантій 2018). Зазвичай присутні попарно із зображеннями менад із посохом. У цьому випадку, вірогідно, як мінімум одна аплікація із жінкою у плащі була викрадена під час пограбування. Наявні такі зображення на суцільних платівках головних уборів, на жаль, не дають однозначного розуміння місця розміщення менад одна стосовно одної. Так на рижанівській пластині таких жіночих фігур відтиснута непарна кількість (Ростовцев, Степанов 1917, табл. VI), а пісочинські вироби взагалі справляють враження недовершеності (Бабенко 2005, фото 11). Однак, видається логічним розміщення жінок парами обличчями одна до одної. Вакханок передано у стані ритуального танку. Ліва фігура представлена дівчиною у тозі розвернутою направо, у правиці вона тримає великий ніж, у лівиці — ногу коз-

ла, голова відхилена назад, волосся хвилями лежить на лівому плечі.

2. Платівки із зображенням жінки із посохом (2 екземпляри) (рис. 6: 3). Є доповненням попередніх. На них показано дівчину із заплетеним у високу зачіску волоссям (можливо це кашпшон), розвернутою ліворуч. У правиці вона тримає посох, у лівиці голову козла (?). За нею тягнуться хвилі її гіматія, що розвивається на вітру. Ці, а також описані вище пластинки були виготовлені на, вірогідно, бронзовій матриці набиванням через свинцеву прокладку (відсутні сліди від протирки стекою та видно рельєф матриці на обох поверхнях), і потім карбовані твердою стекою (орнамент на одязі). Отвори нанесені на платівки з лицьового боку.

Пластинки із аналогічним зображенням менад присутні парами у курганах: «впускному» похованні Дієвого (Спицын, 1906, табл. XIII), південній гробниці 4 Гайманової Могили (Бидзиля, Полин 2012, рис. 225), Денисовій Могилі (Рябова 1979, рис. 1: 5). Одиначне зображення вакханки походить з центральної могили к. 14 Верхнього Рогачика та один фрагмент з п. 1 к. 12 Верхнього Рогачика (Болтрик, Фіалко 2007, рис. 1: 11). Такий же сюжет на цільних пластинах, де ці постаті відтиснуті парами, відомий за лісостеповими курганами: Великим Рижанівським та к. 8, п. 1 Пісочинського могильника. Можна також згадати пластинки із кургану Большая Блізніца (Стефани 1873, табл. VIII), на яких, однак, зображення менад сильно відрізняються від описаних вище, як загальними рисами (зачіска, поза), так і певними атрибутами. Наприклад, у жінки із тирсом відсутній плащ, і вона не тримає голову тварини у руці, а менада з ножом не завжди має м'ясо в руці. Датування комплексів із цими платівками коливається у межах другої чверті IV — першої декади III ст. до н. е. На основі наявних *in situ* знахідок, пластинками цього варіанту прикрашалися виключно головні убори жінок.

3. Платівка із золота високої проби, зроблена із двох спаяних частин. Має вигляд квітки лотоса, утвореної трьома пелюстками та двома листами приквітника, обрізаної по контуру (рис. 7: 1). Таке спрощене виконання квітки є досить популярним у якості декору одягу скіфської знаті, проте зазвичай такі платівки не складені з двох елементів. У виробі присутні два отвори згори та два знизу, що утворюють два повздовжні наскрізні жолобки. Лицьовий бік має чіткий малюнок, на зворотному присутні лише вигини на місці описаних жолобків. Отже зображення було відтиснуте² лише на фронтальній пластинці. На поверхні лицьової частини присутні дрібні фракції металу, що говорять про низьку якість листа-заготовки (?). Контур пелюсток було до-

1. У тексті звіту орнамент названо тамгою, що є малоймовірним.

2. Важко говорити про спосіб виготовлення (на матриці чи пуансоном) через відсутність можливості побачити внутрішню сторону фронтального листа.

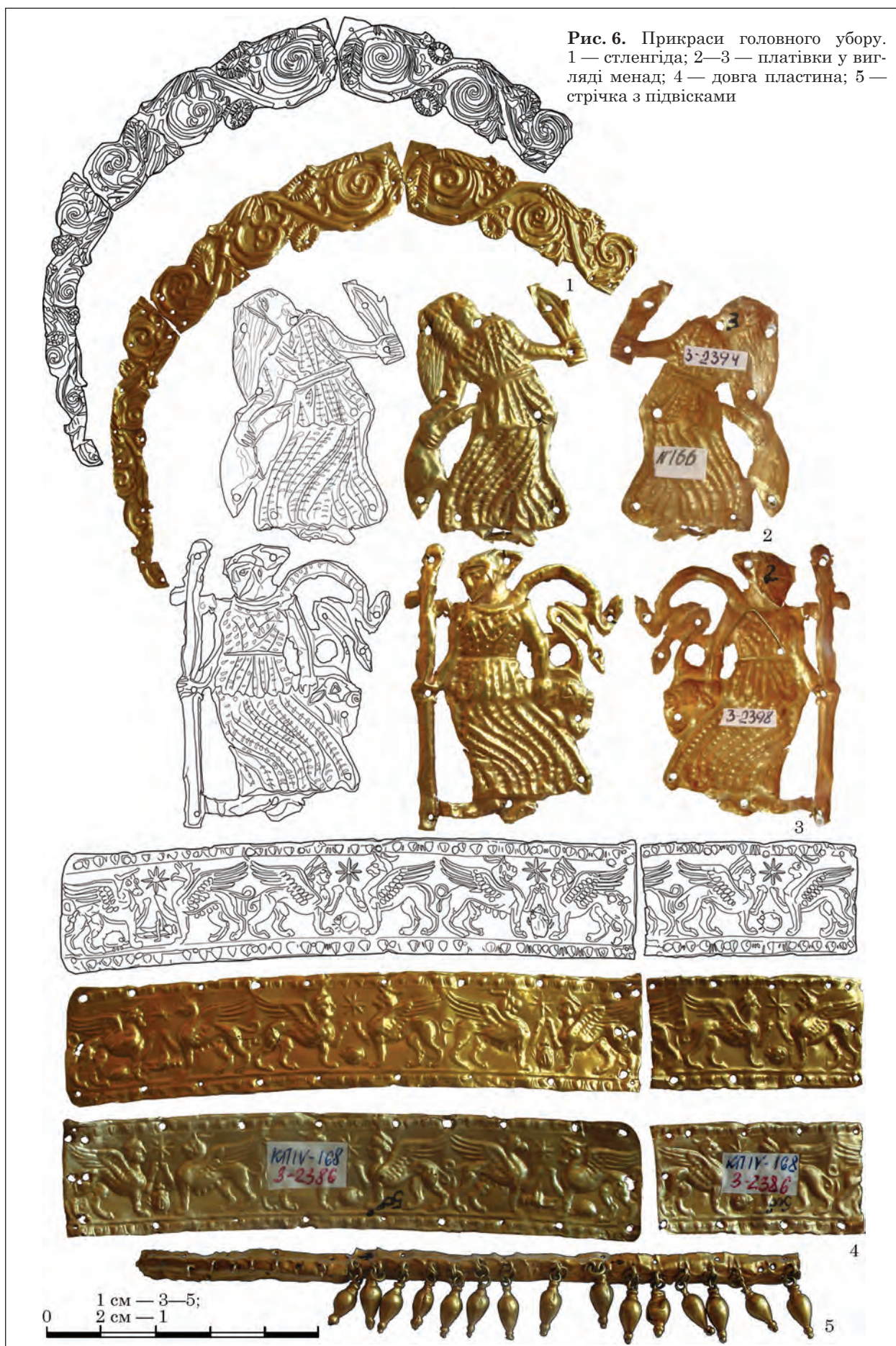

Рис. 7. Платівки прикраси одягу

датково пропрацьовано стекою. Подряпини на поверхні та зім'яті кути вказують на тривале використання виробу. Можна сміливо віднести її до варіанту IV4Ba (за О. В. Ліфантій), до якого належать вироби з ряду степових пам'яток: гробниця 2 Бабиної (Мозолевський, Полин 2005, табл. 12: 25), південна гробниця 4 Гайманової (Бидзиля, Полин 2012, рис. 226: 41—43), п. 3 Казенної Могили (Мурзин и др. 1987, табл. LXXI: 3), центрального поховання та грабіжницького лазу Лугової Могили (ДГС 1866, I, табл. IX: 14), к. 1 Водославки (Ліфантій, 2018, рис. 2: 21; 12) та Тетяниної Могили (Мурзин та ін. 1987, рис. 11: 6). Датування комплексів, що містили такі прикраси одягу — IV — початок III ст. до н. е.

4. Платівки із зображенням так званого грифоно-гіпокампа, розвернутого праворуч (20 екземплярів), вписаного у коло, оточене розсіченим валиком (рис. 7: 2). Пластини цього вигляду належать до варіанту ПЗАа (за О. В. Ліфантій). Дослідники по-різному називають цю істоту: драконом, морським драконом, морським коником та гіпокампом. Це зображення поліморфа із головою, протомою та

крилами грецького грифона із вертикальним вухом із дуже розмитим гребенем на зашийку, що поєднане із риби́чим або драконовим хвостом. Хвіст закручений і утворює кільце, закінчується він китицею, що розділена на три частини. Подібне, проте очевидно виконане іншим пуансоном зображення присутнє на серії аплікацій із п. 2 Соболевої Могили (Мозолевський, Полин 2005, табл. 18: 5). Значно віддаленішими за стилем є пластинки із образами гіпокампів із Куль-Оби (ДБК 1854, с. 3, табл. XX: 14), Чортотлики (ДГС 1872, табл. XXX: 15; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, рис. 76), «центрального» поховання Верхнього Рогачика (Отчет археологической комиссии за 1913—1915, рис. 221), Лугової Могили (Polin, Daragan 2011, fig. 4: 1), к. 9 Пісків (Гребенников 1987, рис. 3: 11) та к. 40 Пришиба (Шапошникова и др. 1985, табл. 78: 7), що були віднесені до інших варіантів цього ж типу ПЗА. Крім того, можна згадати ряд досить популярних круглих платівок, на яких гіпокампів розміщено у позі протистояння (тип ПЗВ за О. В. Ліфантій): Бабина Могила (Мозолевський, Полин 2005, табл. 12:

Таблиця 6. Параметри дрібних аплікацій одягу з поховання

№ зберігання	Зображення	Проба	Розміри, мм	Маса, гр
3-2394—2396	Менада з ножем	500	42 × 25	Загальна 10,34
3-2397—2398	Менада з тирсом	500	46 × 30	
3-2342	Квітка логоса	750	14 × 14	
3-2434	Грифано-гіпокамп у профіль праворуч	500	28	0,92
3-2435	Те саме	500	28	0,82
3-2436	» »	500	27—28	0,88
3-2437	» »	500	28	0,80
3-2438	» »	500	28	0,75
3-2439	» »	500	28	0,93
3-2440	» »	500	27	0,88
3-2441	» »	500	28	0,85
3-2442	» »	500	28	0,74
3-2443	» »	500	27—28	0,85
3-2444	» »	500	28	0,73
3-2445	» »	500	27—28	0,95
3-2446	» »	500	27—28	0,82
3-2447	» »	500	27	0,81
3-2448	» »	500	28	0,97
3-2449	» »	500	27	0,98
3-2450	» »	500	27—28	0,60
3-2451	» »	500	27—28	0,77
3-2452	» »	500	27—28	0,90
3-2453	» »	500	27—28	0,85
3-2411	Грифано-гіпокамп у профіль ліворуч	375	28	0,86
3-2412	Те саме	375	28	0,93
3-2413	» »	500	28	1,04
3-2414	» »	500	27	1,04
3-2415	» »	500	27	0,89
3-2416	» »	500	27	0,84
3-2417	» »	500	28	0,98
3-2418	» »	500	27	0,98
3-2419	» »	500	28	0,88
3-2420	» »	500	28	0,93
3-2421	» »	500	28	1,09
3-2422	» »	500	28	0,96
3-2423	» »	500	27	0,94
3-2424	» »	500	28	0,99
3-2425	» »	500	28	0,99
3-2426	» »	500	27	0,95
3-2427	» »	500	27	0,93
3-2428	» »	500	27	0,88
3-2429	» »	500	27	0,93
3-2430	» »	500	27	1,06
3-2431	» »	500	28	0,86
3-2432	» »	500	27	0,95
3-2433	» »	500	27	0,91
3-2399	Рогатий грифон у профіль ліворуч	375	27	0,91
3-2400	Те саме	375	26—28	0,86
3-2401	» »	375	27	0,89
3-2402	» »	375	27	0,84
3-2403	» »	375	27	0,74
3-2404	» »	375	27	0,83
3-2405	Грифон із мордою у фас	375	26	0,70
3-2406	Те саме	375	26	0,71
3-2407	» »	375	26	0,74
3-2408	» »	375	26	0,65
3-2409	» »	375	26	0,72
3-2410	» »	375	26	0,63
3-2454	Жіноча голова	375	24	0,81
3-2455	Те саме	500	23	0,96
3-2456	Обличчя-маска	500	9	0,13
3-2457	Те саме	500	9	0,15
3-2458	» »	500	9	0,13
3-2459	» »	500	9	0,13
3-2460	» »	583	9	0,17

№ зберігання	Зображення	Проба	Розміри, мм	Маса, гр
З-2461	Обличчя-маска	500	9	0,16
З-2462	Те саме	500	9	0,16
З-2463	» »	500	9	0,17
З-2464	» »	500	9	0,17
З-2465	» »	583	9	0,17
З-2466	» »	500	9	0,16
З-2467	» »	500	9	0,14
З-2468	» »	583	9	0,17
З-2469	» »	500	9	0,18
З-2470	» »	500	9	0,18
З-2471	» »	500	9	0,14
З-2472	» »	500	9	0,15
З-2473	» »	500	9	0,15
З-2474	» »	500	9	0,14
З-2475	» »	583	9	0,15
З-2476	» »	500	9	0,18
З-2477	» »	500	9	0,14
З-2478	» »	500	9	0,16
З-2479	» »	500	9	0,16
З-2480	» »	500	9	0,16
З-2481	» »	500	9	0,13
З-2482	» »	500	9	0,11
З-2483	» »	500	9	0,11
З-2484	» »	500	9	0,15
З-2485	» »	500	9	0,12
З-2486	» »	500	9	0,14
З-2487	» »	500	9	0,15
З-2488	» »	500	9	0,16
З-2489	» »	500	9	0,16
З-2490	» »	500	9	0,11
З-2491	» »	500	9	0,12
З-2492	» »	500	9	0,15
З-2493	» »	583	9	0,17
З-2494	» »	500	9	0,13
З-2495	» »	500	9	0,15
З-2496	» »	500	9	0,13
З-2497	» »	500	9	0,15
З-2498	» »	500	9	0,18
З-2499	» »	500	9	0,13
З-2500	» »	500	9	0,16
З-2501	» »	500	9	0,14
З-2502	» »	500	9	0,13
З-2503	» »	500	9	0,13
З-2504	» »	500	9	0,13
З-2505	» »	500	9	0,12
З-2506	» »	500	9	0,15
З-2507	» »	583	9	0,16
З-2508	» »	583	9	0,18
З-2509	» »	500	9	0,15
З-2510	» »	500	9	0,14
З-2511	» »	583	9	0,21
З-2512	» »	500	9	0,13
З-2513	» »	500	9	0,15
З-2514	» »	583	9	0,16
З-2515	» »	500	9	0,14
З-2516	» »	500	9	0,14
З-2517	» »	583	9	0,19
З-2518	» »	500	9	0,19
З-2519	» »	500	9	0,16
З-2520	» »	500	9	0,15
З-2521	» »	500	9	0,21
З-2522	» »	500	9	0,14
З-2523	» »	500	9	0,16
З-2524	» »	500	9	0,15
З-2525	» »	500	9	0,16

№ зберігання	Зображення	Проба	Розміри, мм	Маса, гр
3-2526	Обличчя-маска	500	9	0,14
3-2527	Те саме	500	9	0,19
3-2528	» »	500	9	0,16
3-2529	» »	583	9	0,21
3-2530	» »	500	9	0,13
3-2531	» »	375	9	0,14
3-2532	» »	500	9	0,17
3-2533	» »	500	9	0,12
3-2534	» »	375	9	0,15
3-2535	» »	500	9	0,15
3-2536	» »	500	9	0,13
3-2537	» »	500	9	0,16
3-2538	» »	375	9	0,15
3-2539	» »	583	9	0,15
3-2540	» »	500	9	0,13
3-2541	» »	500	9	0,11
3-2542	» »	500	9	0,17
3-2543	» »	500	9	0,17
3-2544	» »	500	9	0,13
3-2545	» »	500	9	0,14
3-2546	» »	500	9	0,18
3-2547	» »	500	9	0,10
3-2548	» »	500	9	0,12
3-2549	» »	500	9	0,15
3-2550	Качка з однією підвіскою	Фігурка, підвіска — 900, пластина — 583, кільце — 750	Пластинка — 9 × 16, висота качки — 17, висота підвіски — 22	5,04
3-2551	Качка з двома підвісками	Качка — 958, підвіска — 900, пластина — 583, кільце — 750	Пластинка — 16 × 18; фігурка — 13 × 17; підвіска — 30—35 × 14; пластина — 9 × 16, висота качки — 16, висота підвіски — 29	6,84
3-2552 (амфорка з правого боку)	Качка з однією підвіскою	Качка, підвіска — 900, пластина — 583, кільце — 750	Пластинка — 9 × 16, висота качки — 16, висота підвіски — 29	4,47
3-2553	Качка з двома підвісками	Качка, підвіска — 900, пластина — 583, кільце — 750	Пластина 9 × 16	6,23
3-2554	Качка з двома підвісками, від третьої посередині отвір на пластині	фігурка, підвіска — 900, пластина — 583, кільце — 750	Те саме	6,86
3-2555	Качка з трьома підвісками	Фігурка, підвіска — 900, пластина — 583, кільце — 750	Пластина — 9 × 16	8,57
3-2556	Качка з однією підвіскою та слідом від відриву другою (друга підвіска окремо під таким самим номером)	Фігурка, підвіска — 900, пластина — 583, кільце — 750	Те саме	6,85
3-2557	Підвіска амфороподібна сильно деформована (відламана від виробу 3-2554 (?))	958	27	1,75
3-2391	Вузька стрічка з 9 підвісками	Стрічка і 7 підвісок — 500; 2 підвіски — 583	Стрічка — 70 × 8—9	Загальна 10,48
3-2392	Вузька стрічка з 6 підвісками	500 — стрічка і 4 підвіски — 500; 2 підвіски — 583	Стрічка — 52 × 8—9	
3-2390	Вузька стрічка з втраченими підвісками	500	59 × 8—9	
3-2559	Підвіска у формі жолудя	750	18 × 10	1,15

30), к. 11 Верхнього Рогачика (Болтрик, Фиалко 2007, рис. 1: 24), к. 15 Золотої Балки (Полин, 2014, рис. 77а: 5), Лугова Могила (ДГС 1866, I, табл. VIII: 9) та Орел (Отчет археологической комиссии за 1909—1910, рис. 205).

5. Платівки із зображенням грифоно-гіпокампа, розвернутого у профіль ліворуч (23 екземпляри). Вироби мають аналогічний до попереднього, лише дзеркально відображений малюнок (рис. 7: 3). Є і інші відмінності: морда персонажа коротша, очі більші та виразніші, дзьоб масивніший, гребень чітко позначений, пір'я на плечі крила має чіткі геометричні форми. Така різниця у зображеннях, вірогідно, пояснюється або чіткішою позитивною матри-

цею, або більш ретельною протиркою стекою по ній. Щодо використання саме матриці сумніви практично відсутні, оскільки є всі ознаки: видно структуру матриці на внутрішній поверхні та сліди від протирки із певним трохи «глянце-вим» ефектом на зовнішній.

Ці дві серії пластин із зображенням гіпокампа не лише мають найближчу аналогію по формі у орнаменту у виробих з Соболевої Могили, а й у тому, що і там і там присутні дві серії таких пластин із правостороннім і лівостороннім зображеннями гіпокампа (Мозолевский, Полин 2005, табл. 18). Крім того, у впускному похованні Соболевої Могили було знайдено, як і в к. 6 Водославки, срібний посуд: кубок, кілік, проте тут ще

був ритон (Мозолевский, Полин 2005, табл. 20; 21: 1—2; 22: 1). Причому кілік мав дуже близькі параметри, і судячи зі збережених фотографій розкопок з кургану 6 Водославки, профілі кубків дуже подібні (див. далі, рис. 9: 4).

6. Платівки із зображенням рогатого грифона, що стоїть (6 екземплярів) варіанту П1Ав (за О. В. Ліфантій). Поліморф розвернутий ліворуч, із піднятою правою передньою лапою, морда його показана у фас. Між лап у істоти розміщено колосок (рис. 7: 4). Подібна іконографія присутня на реверсах золотих пантикапейських статерів та дідрахм, що карбувалися впродовж певних років за правління ранніх Спартокідів: 379—396, 369—359, 344—334, 314—304 рр. до н. е. (Анохин 1986, табл. 2: 91, табл. 3: 97, 102, 109, 115, 116), проте на монетах поліморф тримає у пащі списа, а лапи ніби спираються на колосок. Крім того, на описаних грошах часто присутні додаткові маркування та написи. Пластинки цього ж варіанту були знайдені у похованнях Малого Огузу (Спицын 1906, табл. 14: 22) та Тетяниної Могили (Мурзин и др. 1987, рис. 12: 5). Широка хронологічна позиція описаних комплексів — друга половина IV ст. до н. е. Примітно, що такі статери були використані у якості щитків трьох пернів з Великого Рижанівського кургану (Скорый, Хохоровски, 2018, с. 96—98, рис. 186) та одного з к. 92 Мар'ївки (Garbuz 1993, р. 45—46, cat. no. 79). Не виключено, що ці перні були виготовлені з монет саме варварськими майстрами.

Спосіб виготовлення — протирка по матриці (сліди стеки на зовнішній та рельєф матриці на внутрішній поверхнях) без подальших доробок. Отвори нанесено із зовнішнього боку. Можна додати, що золотий лист має низьку якість — на внутрішньому боці у великій кількості візуально помітні фракції металу.

7. Платівки із зображенням грифона (6 екземплярів). Очевидно імітують попередні пластини (рис. 7: 5). Містять менш реалістичне, стилізоване зображення рогатого грифона у аналогічній позі. Хвіст істоти опущений літерою S до низу на відміну від піднятого догори і закрученого у складний візерунок хвоста на попередньому зображенні. Також відсутній елемент у вигляді колоска. На наш погляд, відрізняється і техніка виготовлення. Ці платівки були відтиснуті пуансоном, причому досить неретельно, що призвело до низької якості зображення. На двох пластинках присутні додаткові три лінії, нанесені карбівкою на крилі. Отвори пробито ззовні. Такі відмінності говорять про виготовлення цих та вищеописаних пластинок у різних майстернях або різними майстрами. Інакше важко пояснити такий контраст у техніці та зображенні.

8. Платівки із зображенням жіночого обличчя (2 екземпляри), вписаного у коло з розсіченого валика (рис. 7: 6). Ці аплікації можна віднести до варіанту П1Ві (за О. В. Ліфантій) за

наступними ознаками: голова розташована у фас, обличчя має правильні риси, волосся розділене прямим пробором та укладені у зачіску, на рівні вух показано чи то локони волосся, чи то об'ємні підвіски. Виділяє ці пластинки лише наявність начільної стрічки. До цього ж варіанту віднесено пластинки з Куль-Оби та, дещо спрощене, проте дуже подібне зображення на виробих з к. 1 Водославки (Ліфантій 2018, рис. 2; 3: 10—11). Л. В. Копейкіна вважала, що на куль-обських аплікаціях показано грецьку богиню Деметру (Копейкіна 1986, с. 46). І, судячи з іконографії цієї богині на ольвійських асах (Русяева, Русяева 1997, рис. 3; Карышковский 2003, с. 92—93, табл. VI: В—С; VII: А—С), у неї були всі підстави так вважати. Л. В. Копейкіна відносила ці вироби з Куль-Оби до першої половини IV ст. до н. е. на основі подібності зображення до срібних статерів Тарсу (Кілікія) 378—372 рр. до н. е. (Копейкіна 1986, с. 47; див. також: Зограф 1951, табл. X: 9, 233).

Пластинки виготовлені шляхом протирки стекою по матриці. На це вказують численні сліди від знаряддя на зовнішній поверхні та відбиток рельєфу матриці на внутрішній. Причому робота стекою була дещо недбала, тому очі та рельєф зачіски були додатково пропрацьовані карбівкою. Отвори нанесено з фронтального боку.

9. Платівки із зображенням людського обличчя¹, так звані маски або личини (рис. 7: 7)². Вироби мають округлу форму та оконтурені розсіченим валиком. Виконані у високому рельєфі (4 мм) та містять по три / два отвори, що пробиті з лицьового боку. Риси обличчя та зачіска (волосся позначене декількома вертикальними виступами) не дають чіткого натяку на статі. Окрім відтиснення виробів пуансоном, вірогідно, було викарбовано лінію, що позначала налобну стрічку (?) та інколи корегували верхню лінію очей чи брови (?). Не дивлячись на наявність задилок по краю обрізки, пластини мають багато потертостей та подряпин, що вказують на тривале використання.

Ці пластинки віднесено до варіанту П1Еа типу П1Е Голова-маска (за О. В. Ліфантій). Вироби цього варіанту представлені щонайменше у ще десяти курганах (Верхній Рогачик к. 10, к. 11 п. 2, Вовчанське к. 8 п. 1, Гайманова Могила південна гробниця 4, п. 2, Денисова Могила, Лугова Могила ЦПС та тризна, Петрівка, к. 4, п. 2, Страшної Могили, к. 4, п. 2, Мелітопольський, гробниця 1, Тетянина Могила), що

1. У тексті звіту вони визначені як «жіноча личина» (Кубышев и др. 1982, с. 68).
2. У тексті звіту вказано, що їх було 95 екземплярів, проте у фондах ІА НАНУ наявні лише 94 вироби. Це сталося у наслідок прикрої помилки — один з виробів було приписано до серії аналогічних аплікацій із к. 1 Водославки. Оскільки вироби дуже близькі, виокремити екземпляр з к. 6 тепер не можливо.

Таблиця 7. Параметри довгих аплікацій одягу з поховання

№ зберігання	Зображення	Проба	Розміри, мм	Маса, гр
З-2386	Протистояння поліморфів в оточенні комах та зірок	500	106 × 22	3,59
З-2386	Те саме	500	41 × 21	3,59
З-2387	Рослинний орнамент	500	97 × 24—29	Загальна 14,42
З-2388	Те саме	500	106 × 21—28	
З-2389	» »	500	110 × 21 × 8	

вказує на популярність сюжету у якості прикрас одягу еліти протягом тривалого часу — з середини V і до початку III ст. до н. е. (див. Ліфантій 2018, с. 76, 242). Проте, *in situ* зафіксовані лише у п. 2 к. 4 Страшної Могили: дві на черепі та 39 на грудині та, вірогідно, на манжетах рукавів жіночого одягу.

10. Золоті прикраси у вигляді качок варіанту ПІ2Сс Гусеподібне (за О. В. Ліфантій). Це об'ємні вироби, на яких показано птаха ряду гусеподібних (скоріш за все, качку) у позі зі складеними крилами (рис. 7: 8). Тварин розміщено на прямокутних пластинах, ніби на поверхні води. До цих пластинок прикріплені так звані амфороподібні підвіски. Різниця у виробках полягає в основному у кількості підвісок: з однією (3 екземпляри); з двома (3 екземпляри) та із трьома (1 екземпляр (?))¹. При цьому два вироби дійшли до нас із двома відламаними підвісками. Про це говорять сліди на одній аплікації від відірваної деталі, на іншій наявність трьох наскрізних отворів на пластинці під хвостом качки, а також власне деформовані дві підвіски, що знайдені окремо у заповненні, але мають аналогічні розміри та виготовлені тим же пуансоном, що і решта підвісок. Таким чином можна вважати, що спочатку була така картина: два вироби з трьома, три з двома та дві з однією підвісками.

Кожна фігурка качки зроблена із двох половин відтиснутих пуансоном або на матриці у високому рельєфі. Через порожнисту конструкцію вироби дещо деформовані і у деяких місцях містять надлами та надрізи (?). Всі фігурки качок, вірогідно, припаяні до плоских прямокутних пластини кожна. Ці «підставки» також складаються з декількох елементів. Лицьова пластина має орнаментацию з розсіченого валика по периметру. Зворотний бік не вдалось оглянути, вірогідно, він не містить орнаменту. Більшість з прямокутних пластин спаяні не по всьому периметру — вони містять паралельні поперечні каналці для ниток (?) діаметром близько 1—1,5 мм. Принаймні на одному виробі (з трьома підвісками) внаслідок не відомих

причин (можливо, для зручності нашивання) зі зворотного боку були допаяні петлі із золотого дроту, замість утворення вищеописаних жолобків. Усі без виключення підвіски кріпляться до дротяних кілець, що припаяні до прямокутних пластин за допомогою проміжного додаткового кільця. Особливо унікальним моментом, повним аналогій до якого нам не відомо, є оформлення очей птахів. На їх місці у об'ємних фігур припаяні невеликі дротяні кільця, що, однак, виглядають досить масивними у порівнянні з розміром скульптурок. За допомогою проміжного кільця до них приєднано невеликі підвіски у формі плоских кіл із петлею. Петлі, вірогідно, прикріплено до розплющених кіл пайкою та додатковим клепанням (дріт у цьому випадку сильно розплющений). Всі наведені нижче аналогії мають суттєві відмінності від водославських виробів, як композиційні так і технологічні.

Отже, наближеними за морфологією є вироби з північної гробниці 1, поховання 3 Гайманової Могили (Бидзиля, Полин 2012, рис. 536), к. 4 групи Першого Мордвинівського кургану (Лесков 1974, с. 74, рис. 62). Віднесення таких виробів до аплікативних прикрас одягу є спірним. Так інколи подібні прикраси були частинами намиста: Чмирева Могила (Онайко 1970, табл. XXXVI: 458) та Діїв курган (Спицын 1906, табл. XIII: 14—16; Лесков 1974, с. 32, рис. 22). Проте, щодо виробів з Водославки та, принаймні, Гайманової Могили, можна говорити про їх нашивання на виріз жіночої сукні. На це вказують умови знахідки, ряд особливостей виробів, а також їх невелике число (не вистачило б для повноцінного розка намиста). Датування комплексів — середина другої чверті — кінець IV ст. до н. е.

11. Стрічка від головного убору у трьох фрагментах, що мають чіткі сліди розривів, тобто раніше складали один виріб (рис. 6: 5). Перший без підвісок розмірами 60 × 9 мм. Другий — розмірами 70 × 8—9 мм з дев'ятьма підвісками. Третій — розмірами 52 × 8—9 мм з шістьма підвісками. Сама стрічка містить орнамент із напівов та має трапецієподібний (без основи) профіль через дещо загнуті до середини краї. На тонку стрічку нанесено багато отворів із лицьового боку. З того ж боку закріплено (вірогідно припаяно) велику кількість дротяних

1. У тексті звіту вказано три типи: з однією (2 екземпляри); з двома (4 екземпляри) та із трьома (1 екземпляр) і додатково окремо знайдена аналогічна підвіска (Кубышев и др. 1984, с. 69).

петель, розташованих в ряд на відносно рівних відстанях. Не до всіх петель прикріплено підвіски. Усі вони належать до варіанту V7Ca (за О. В. Ліфантій). Аналогічні підвіски виявлені щонайменше у 15 курганах досить різного статусу (Чортомлик, Вишнева, Бабина, Лугова, Гайманова, Сахнова, Тетянина Могили, к. 1 і 3 Ізобільного, к. 13 Носаків, к. 14 Верхнього Рогачика, к. 2 Великої Білозерки, к. 11 Новомиколаївки, Перший Мордвинівський та Діів курган), датування яких лежить у межах IV — початку III ст. до н. е.

12. Також знайдено одну підвіску в формі жолудя виготовлену із золота 750°. Розміри об'ємного горішка — 14 × 10 мм, припаяне вушко з золотого дроту завтовшки 1 мм має зовнішній діаметр — 4—6 мм (рис. 7: 9). Можна віднести до варіанту типу V7B Горішок (за О. В. Ліфантій), що побутує протягом другої — третьої чвертей IV ст. до н. е. Подібні вироби відомі у похованнях к. 6 Башмачки, к. 14 Верхнього Рогачика, Мелітопольського та Чортомлицького курганів. Аналогічна підвіска була зафіксована як деталь сережки з к. 22, п. 2 Вільної України (Лесков 1974, с. 79).

Підвіска виконана шляхом спаювання двох відтиснутих половин виробу. Поверхня напалірована, проте містить багато мікроподряпин та інших пошкоджень, що вказують на тривале використання. Ця підвіска відрізняється від решти знайдених тут. Вірогідно, вона була додана замість втраченої ще за час використання головного убору. На розміщення її саме на стрічці із підвісками цієї частини одягу вказують ідентичність розмірів підвісок прикріплених на ній.

13. Довгі пластини від головного убору у двох різних за розмірами екземплярах (рис. 6: 4). У звіті вони впевнено названі метопідами (Кубышев и др. 1982, с. 69), не зважаючи на наявність отворів по всьому периметру пластин. Зроблена нами реконструкція підтверджує високу вірогідність розміщення цих пластин саме на начільній стрічці. Це свідчить про правомірність використання терміну «метопіда» по відношенню до цих пластин. Нижній та верхній краї виробів орнаментовані напівовами, що утворюють бордюру. На довшій пластині присутня симетрична композиція з поліморфних істот, розташованих трьома парами, у яких створіння протистоять один одному у профіль із піднятою передньою лапою, що розташована далі від спостерігача. Зображення головних персонажів виконані дуже реалістично. По центру між їхніми головами і над піднятими лапами розміщено по одній шестипроменевої зірці. Центральна пара представлена сфінксом (із волосся зібраним у зачіску, у головному уборі типу стефани або грецького калафа), розміщеним ліворуч та левоголовим рогатим грифоном праворуч. Між передніми піднятими лапами істот присутнє схематичне зображення жука,

розвернутого вліво (Ліфантій 2015, с. 73, рис. 1: 3). Праворуч від них розташовано пару тих самих поліморфів у дзеркальному відображенні. Відмінність полягає у наявності у грифона чотирьох молочних залоз, що натякає на його жіночу стать. Між передніми лапами цих істот показано жука-скарабея, що ніби стоїть головою і лапками піднятими догори. Третя пара сильно відрізняється від попередніх. Зі збереженням пози тут показано ліворуч — грифона із головою бика у тричетвертному ракурсі з вибалушеними великими очима. Праворуч розміщено орлиноголового грифона із майже не показаним оком та гребенем з чотирма променями. Останній також має чотири молочні залози. Між передніми лапам розміщено коника, розвернутого праворуч. Крім цього, під правим поліморфом присутнє схематичне зображення іжака у профіль праворуч.

Більша пластина, скоріш за все, є довершеним виробом, що не зазнавав переробок, проте на правий його край було додано додаткові отвори (причому один із них, на відміну від більшості було пробито з внутрішнього боку, тобто явно після зняття виробу з матриці). Менший фрагмент було сформовано внаслідок пошкодження цілого виробу. На це вказує значно менш рівний зріз з боку, де водночас бачимо обрізане зображення. Не зрозумілим є наявність на внутрішній поверхні довгих повздовжніх ліній від проведення стекою (?) на нижньому ряду ов. Причому отвори на цьому краю були нанесені, скоріш за все, після цього.

Не викликає сумніву і виготовлення пластин на матриці спочатку шляхом набивання (басми): явно видно структуру матриці на внутрішній поверхні виробів, і значно гірше, проте досить чітко на зовнішній.

Описані пластини було віднесено до типу ПВ Водославки (за О. В. Ліфантій). Аналогічні вироби походять із ще двох комплексів: чотири пластини з Вільної України к. 22, п. 2 (Лесков 1974, с. 91 рис. 78) та один великий фрагмент пластини з к. 2, п. 3 Великої Білозерки (Бидзиля, Болтрик 1972, табл. 5). Цілком можливо, що всі перелічені вироби виготовлені по одній матриці. Проте відсутність можливості побачити пластини *de visu* не дає впевнено це стверджувати. Широка дата перелічених комплексів — друга—третья чверті IV ст. до н. е. Можна згадати ще досить віддалено схоже зображення (протистояння сфінксів у калафах та левоголових грифонів у аналогічній позі) на пластині з Єлізаветівських курганів (Онайко 1970, с. 42, рис. 8).

14. Фрагменти золотих стленгід (одна складається з двох окремих частин, від другої є лише верхня) з рослинним орнаментом різного розміру. На пластинах містяться зображення пагонів аканту (?). Серед листя проглядають квітки лотосів — традиційні у оформленні так званих греко-скіфських виробів (рис. 6: 1).

Виготовлено ці пластини було на матриці, вірогідно, спочатку шляхом набивання через свинцеву подушку, а потім шляхом тиснення стекою чи карбуванням по лицьовому боку сформовано чіткіший малюнок. Краї обрізки не рівні, проте містять не значну кількість задирок. Всі численні отвори набито з лицьового боку пластин. На зовнішній стороні видно багато потертостей та розривів, що свідчать про використання.

Ці вироби віднесено до типу ШЕ Водославки групи III Рослинні мотиви (за О. В. Ліфантій). На дуже близькій, якщо не на тій самій матриці виконані вироби з Тетяниної Могили, к. 22, п. 2 Вільної України. Явно на іншій матриці, проте подібній за орнаментом виконані пластини, що збереглися невеликими фрагментами з ЦПС Лугової Могили та Мелітопольського кургану (Полин, Алексеев 2018, рис. 277; Тереножкин, Мозолевский 1988, рис. 95: 14—16). Подібний орнамент, проте на суцільних золотих листах, а не вирізаний по контуру присутній на стеленгиді та пластинках з бокового поховання Діва кургану.

ПЕРСТЕНЬ ЖІНОЧИЙ

Перстень щитковий із безрозмірними пластинками дужками виготовлений із золота 750° (рис. 8: 1). Виріб має розміри: 2 × 2 см, діаметр щитка — 1,8 см, маса становить 4,45 гр. Аналогічний виріб відомий у чоловічому похованні Соболевої Могили, що на думку авторів публікації є литим (Мозолевский, Полин 2005, с. 174—175). Важко говорити про спосіб виготовлення водославського екземпляра. Видається, що зроблено його все ж з однієї пластини, проте скоріш за все додатково проведено шліфовку щитка та дужки із боків. Такий прийом створив прямі блискучі кути у місці переходу від щитка до дужки, що не можливо для простого загину дужки. Вірогідно такий же прийом застосовано для частини пернів із жіночого поховання Товстої Могили. Вироби подібних форм В. Г. Петренко відносила до пластинчастих 7 типу (Петренко 1978, с. 61). За спостереженнями дослідниці така форма є домінуючою серед кілець степових пам'яток IV—III ст. до н. е. Найближчим за формою є кільце із поховання 3 кургану 7 біля Кута (Петренко 1978, табл. 51: 35), або ж з поховання 7 кургану 13 Золотої Балки (Полин 2014, рис. 45: 18).

ВЕРЕТЕНО

Фрагменти веретена представлено деталями з рогу (14 фрагментів) (рис. 8: 2). Сюди ж віднесено свинцеве прясло (рис. 8: 4).

1. Рогові деталі, орнаментовані різьбленими паралельними лініями (12 екземплярів) та циркульним орнаментом висотою 2 см і діаметром 1,2 см. Одна рогова деталь виготовлена у

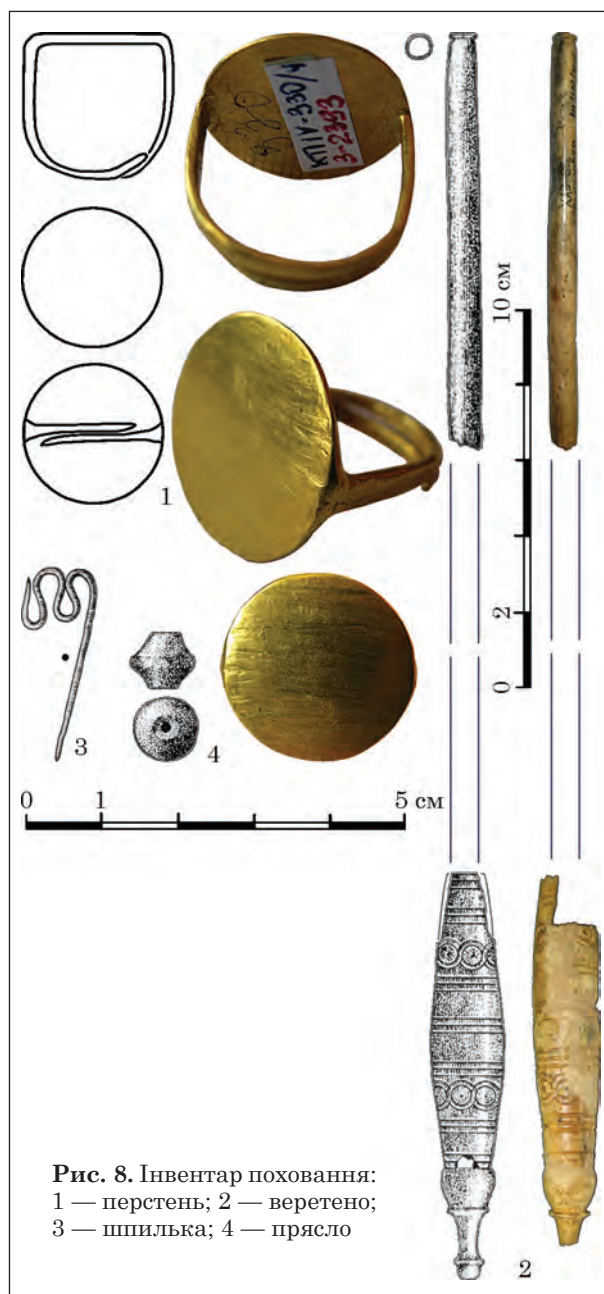

Рис. 8. Інвентар поховання:
1 — перстень; 2 — веретено;
3 — шпилька; 4 — прясло

вигляді шахового пішака висотою 2,8 см і з діаметром основи 1,2 см. Інша деталь виготовлена у вигляді урізаного конуса з циркульним орнаментом і врізаними паралельними лініями висотою 2 см, діаметром 1,5—1,2 см. Стрижень веретена — роговий виріб видовженої форми, круглий в перетині з перехватом на кінці, довжиною 11 см і діаметром 0,6 см. Виходячи з теоретичних розрахунків, загальна довжина такого веретена становить близько 33 см (Гаврилюк 1987, с. 123).

2. Фрагменти круглого в перетині залізного предмета довжиною 3,5 см і діаметром 0,3 см.

3. Свинцеве біконічне прясло висотою 1,4 см і діаметром 1,5 см.

Аналогічні деталі веретена бачимо серед знахідок поховання 3 Хоминої Могили та з Денисової Могили (Мозолевский 1973, с. 234; 1980,

с. 131). Нещодавно також були опубліковані схожі фрагменти з центрального поховання Водяної Могили (Мозолевский, Полин 2005, с. 91). Аналогічне, але зі щитком, веретено походить з Первомаївки II, к. 2, п. 2 (Евдокимов, Фридман 1991, с. 79). Практично ідентичне веретено зі стрижнем та насадками було реконструйоване з уламків з поховання озброєної жінки зі Львова, к. 18, п. 1 (Кубышев и др. 1982, с. 138).

Прясла та веретена є майже обов'язковим атрибутом жіночих поховань у Степу IV ст. до н. е. (Дараган, Буравчук 2013, с. 480). Що стосується наборних виробів як у Водославці, припускається, що такі речі походять з античних майстерень (Яковенко 1973, с. 39).

ШПИЛЬКА

Бронзова шпилька з фігурною голівкою, виготовлена з круглого в перетині дроту (рис. 8: 3). Голівка сформована хвилеподібними вигинами дроту. Розміри шпильки: довжина — 5,4 см, діаметр дроту — 1,5 мм, голівка розміром 2 × 1,6 см. Цей виріб можна віднести до типу 24 (за В. Г. Петренко). За спостереженнями дослідниці такі шпильки побутували у населення степових теренів, у Криму та на нижньому Дону, вона навіть вважала їх особливими прикрасами скіфів царських (Петренко, 1978, с. 19). На користь цього свідчить й знахідка подібної, але срібної, шпильки з південно-східної камери Чортомлика (Алексеев и др., 1981, с. 206).

СРІБНЕ КІЛЬЦЕ

Фрагмент плаского срібного кільця. Виріб, як і його зображення не збереглися, тому можемо лише згадати його параметри, вказані у тексті звіту: висота — 0,7 см і діаметр — 2 см.

НОЖІ

Фрагментований залізний ніж з кістяною рукояткою та бронзовою оковкою (рис. 9: 1). Ручка шестикутна в перетині, кріпилась до черешка за допомогою шести бронзових заклепок. Загальна довжина ножа складає 14,8 см, довжина рукоятки — 9 см, ширина рукоятки — 1,8 і 1,6 по оковці, ширина клинка — 2 см.

Подібний, хоча й набагато більший ніж із втулкою на ручці було виявлено у ранньосарматському комплексі Філіпповка 2, к. 1, п. 2. Оскільки його довжина сягала 30,3 см, його було віднесено до категорії озброєння і названо «ножем—стилетом» (Яблонский 2014, с. 31). Сьогодні невідомо якої довжини був цілий клинок ножі із Водославки, втім його черешкова конструкція не дозволяє трактувати цей ніж як бойовий.

Аналогічна шестигранна рукоятка ножа, але із залізними заклепками і без оковки знайдена у заповненні (рис. 9: 2). Її параметри: довжина — 8,8 см, ширина — 1,8 см, товщина — 1 см.

СРІБНИЙ КІЛІК

Кілік з напівсферичною чашечкою мав невисокий кільцевий піддон, в уламках збереглися частини фігурної П-подібної ручки (рис. 9: 3). Судячи зі збережених уламків, ручки було дещо підняті над вінцем. Верхній діаметр чаші дорівнює 9,6 см, загальна висота виробу — 4,3 см. Маса посудинки сьогодні становить 91,23 гр. Отже, цей кілік відрізняється доволі мініатюрною чашею. Відзначимо, що описуючи знахідку подібного виробу з Велико-го Рижанівського кургану, дослідники посилаються на В. О. Рябову (1991, с. 155) вказують, що кількість відомих срібних кіликів зі скіфських поховань становить не менше 30 екземплярів (Скорый, Хохоровски 2018, с. 66—67). В дійсності ж, дослідниця наводила цю цифру говорячи про кубки з круглим тулубом. Тим не менш, срібні кілики зі скіфських могил мають доволі подібні форми і є відносно частою знахідкою у заможних курганах (Солоха, Центральна та Бокова могили Великого Рижанівського, центральна могила Бердянського та гробниця 1 Мелітопольського курганів, п. 2 та п. 3 Соболевої Могили, Північна гробниця Чортомлика, п. 3 Хоминої Могили, схованка північної гробниці 1 Гайманової Могили, к. 6 біля с. Нагірне, Чмирева Могила, Куль-Оба та ін.). Так, О. Є. Фіалко налічує до 20 подібних виробів зі скіфських могил (Фіалко 1996, с. 188—189). Проте за морфологією виробів можна відмітити найбільш подібні до водославського.

У кіліка з к. 1 п. 2 групи Лисячої Могили дуже подібна форма піддону і чаші та близькі розміри 9,5 × 4 см (Мозолевский, 1980, с. 121, рис. 55). У виробу з Північної гробниці Чортомлика (Алексеев, Мурзин, Ролле, 1991, с. 129, 257, кат. 228) дуже подібна чаша (діаметр вінця 10 см) та піддон, проте висота дещо більша за водославський — 5,5 см. Близьким за параметрами є кілік з к. 4, п. 2 біля с. Іллінка, який має висоту 4,5 см, а діаметр чаші дорівнює 10 см (Плешивенко 1991, рис. 4: 5), проте судячи з малюнку, ніжка цього виробу має інший, менш фігурний профіль. Натомість у кіліка з Мелітопольського кургану профіль піддону (хоча він і є дещо більшим) є аналогічним до водославського (Тереножкин, Мозолевский 1988, рис. 83: 1), але, на жаль, чаша його втрачена. Таким чином, найближчі до водославського кіліка форми походять із поховань середини — третьої чверті IV ст. до н. е.

СРІБНИЙ КУБОК¹

За описом у тексті звіту відомо, що у «срібного глечика» було проламане дно (Кубышев и др. 1984, с. 68). Розміри його дорівнювали

1. Місцезнаходження кубку авторам встановити не вдалось.

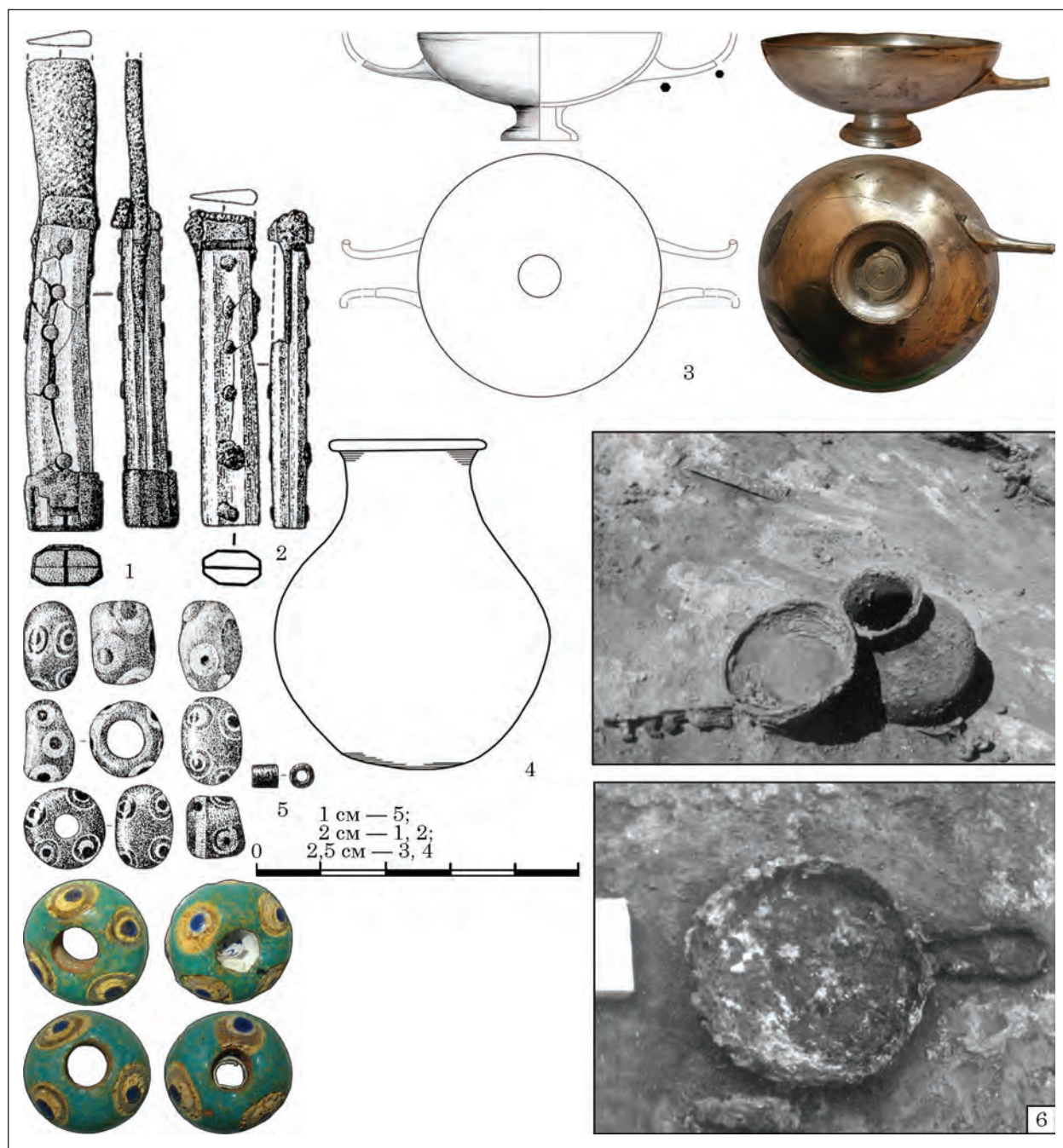

Рис. 9. Інвентар поховання: 1—2 — ножі; 3 — кілік; 4 — кубок; 5 — буси; 6 — світильник

13 × 11 см. Судячи зі збережених фотографій, виріб був неорнаментований та мав типову S-подібну форму профілю (рис. 9: 4). На жаль, на основі лише звіту важко сказати яку форму мало деще виробу. Проте завдяки малюнку у роботі В. А. Рябової, можна говорити про його округлість (Рябова 1986, рис. 2: 1). Дослідниця ставила його в один ряд з виробами з Пісків, Солохи, Носаків, Куль-Оби, Чмиревої Могили та ін., які вона відносила до III типу (округлогілі кубки з циліндричним горлом висотою, що дорівнює половині від його діаметра). За спостереженням дослідниці, вироби цього типу є найпоширенішими і, водночас, срібні кубки часто є єдиними посудинами у могилі (Рябова,

1986, с. 145, 147). У парних похованнях, крім Водославки, срібні кубки знайдені у Куль-Обі, Гаймановій Могилі та Ізобільному.

БУСИ СКЛЯНІ

1. Буси з чоловічого поховання (рис. 9: 5):

а) буси з глухого скла блакитного кольору з вічками циліндричної форми (3 екземпляри) та округлої форми (1 екземпляр). Діаметр 1 — 1,4 см, висота — 0,6 — 0,8 см;

б) синя скляна бусина з вічками циліндричної форми з накладним орнаментом. Розміри: діаметр — 1,2 см, висота — 0,8 см, діаметр отвору — 0,7 см.

2. Скляні буси з жіночого поховання:

а) буси циліндричної форми (6 екземплярів). Розміри: висота — 0,4 — 0,5 см, діаметр 0,3 — 0,5 см, діаметр отвору — 0,2 см;

б) сферичні, злегка розплескані буси (2 екземпляри). Розміри: діаметр 0,9 см, діаметр отвору — 0,4 і 0,5 см;

в) жовта циліндрична бусина, орнаментована двома паралельними лініями, діаметром 0,9 см, з діаметром отвору 0,4 см.

СВІТИЛЬНИК

Залізний світильник у вигляді низької чаші з вертикальним бортиком, злегка випуклим дном та довгою горизонтальною петлеподібною ручкою (рис. 9: 6). Розміри: діаметр — 13 см, висота бортика — 3,5 см, довжина ручки — 9 см, ширина ручки — 3,8 см. Єдиним відомим нам подібним за формою та виготовленням із заліза є виріб із кургану 4 Страшної Могили, хоча він має менші розміри (діаметр чаші — 11 см, довжина ручки — 7 см), і названий у публікації черпаком (Тереножкин та ін., 1973, с. 149; рис. 30: 2). Відмінність полягає і у тому, що петлеподібна ручка цього виробу розвернута пласкою частиною на бік.

Ще О. О. Спициним було висловлено припущення щодо використання подібного за формою виробу, проте бронзового, з кургану 6 Башмачки як світильника: «*мідне блюдо грубої роботи, може бути, виконувало роль лампочки*»¹ (Спицын, 1901, с. 76). Аналогічно ним описано «мідну лампочку» з Огузу (Спицын, 1901, с. 162; рис. 1: 3), яка, судячи з малюнку, найбільш наближена формою до водославської. Близькій за формою бронзовий виріб, проте більшого діаметру (18,6 см) та висоти (3,9 см) було знайдено у господарській ніші бокової гробниці Товстої Могили. Тут він мав сліди кіптяви (?) ззовні та шар нагару всередині. Це спонукало Б. М. Мозолевського також вважати її саме світильником, хоча називав він її скоріш за все Мозолевський 1979, с. 193).

ХРОНОЛОГІЧНА ПОЗИЦІЯ КУРГАНУ 6

Широку дату дають предмети озброєння. Зокрема, кнеміди датуються IV ст. до н. е., а якщо згадати про їх тривалий термін вжитку, їх побутування може захопити й кінець попереднього сторіччя.

Наконечники стріл відносяться до третьої хронологічної групи за А. І. Мелюковою. Серія списів аналогічна до знахідок з кургану 3 біля с. Оксютинці початку IV ст. до н. е.

Уточнюють дату коштовні вироби. За В. А. Рябовою більшість поховань із срібними кубками відносяться до другої половини IV ст.

1. Переклад з російської авторський.

до н. е. (Рябова, 1986, с. 148). Проте найближчими до водославського є вироби, що побутували протягом перших трьох чвертей IV ст. до н. е.: Солоха, Піски, Носаки, Чмирева Могила та ін.

Срібні кілікі подібних, проте не аналогічних форм характерні для третьої чверті IV ст. до н. е.: к. 1, п. 2 групи Лисячої Могили, Мелітопольський та Чортотлицький кургани. У цілому ж такі форми посуду також побутують протягом доволі широкого проміжку часу.

Коштовним аплікаціям, присутнім у Водославці, знаходимо аналогії у похованнях кінця першої — третьої чверті IV ст. до н. е. З огляду ж на певні особливості у виконанні більшості перелічених виробів простежується їх тяжіння до давніших аналогій. Так, зображення менад із Водославки близький до виробів з південної гробниці 4 Гайманової Могили. У той же час пластинки з Денисової Могили, к. 8 Пісочина та Великого Рижанівського кургану є спрощенішими та видаються пізнішими. Щодо точних копій на довгих пластинах із протистоянням поліморфів з к. 22, п. 2 Вільної України, то це поховання має досить широку дату в літературі. Стленгиди з рослинним орнаментом аналогічні до виробів з Тетяніної Могили та к. 22, п. 2 Вільної України. Круглі платівки з гіпокампами відомі лише п. 2 Соболевої Могили, а аплікації із рогатим грифоном та колоссям — у Малому Огузі та Тетяніній Могили. Всі інші відомі прикраси із об'ємними фігурками качки подібних форм містять значно реалістичніші та витонченіші (еллінізовані) зображення тварин: у північній гробниці 1 Гайманової та Чмиревої Могилах, к. 4 групи Першого Мордвинівського і Дієвого курганів.

Таким чином, найвірогіднішим є віднесення виробів із Водославки до другої—третьої чверті IV ст. до н. е. Ця дата цілком співставна з іншими предметами з розглянутого кургану та видається найбільш відповідною всьому набору речей.

СОЦІАЛЬНА ПОЗИЦІЯ ПОХОВАНОЇ ПАРИ

Передусім привертають увагу знахідки кнемід. Первинно, у античній паноплії це була деталь обладунку важкоозброєного піхотинця. Але у Північному Причорномор'ї вони пов'язуються зі знатними вершниками. На цю обставину вказувала ще А. І. Мелюкова, відмічаючи проникнення типових форм озброєння гоплітів у середовище кочової аристократії (Мелюкова 1964, с. 75).

Л. К. Галаніна, виходячи з уявлень середини XX ст., писала, що основним тактичним прийомом скіфського війська були дистанційні сутички, а рукопашний бій мав другорядний характер. Відповідно, вона припускала, що впровадження у варварському середовищі захисного обладунку, зокрема кнемід, відбулось

внаслідок зіткнень скіфів з грецькими гоплітами. Дослідниця також відмічала, що поширилися кнеміди лише в середовищі знатних воїнів (Галанина 1965, с. 12).

Пізніше, традиція використання бронзових кнемід представниками скіфської військової аристократії Степу неодноразово привертала увагу дослідників непересічних скіфських комплексів (Мозолевський 1979, с. 158; Алексеев 2006, с. 54). Указано, що особливо широко ці вироби були поширені у варварських похованнях периферії Боспорського царства, де утворився синкретичний комплекс захисного озброєння із лускатого панцира та грецьких шолому з наголінниками (Галанина 1965, с. 7; Виноградов, Горончаровский 2008, с. 55).

Також привертає увагу скарб бронзових кнемід, зафіксований біля с. Олонешти в низзі Дністра. Дослідники не виключають можливості його депозиту в ході невідомого походу Зопріона на Ольвію у 331 р. до н. е. (Алексеев 2003, с. 245). Тому не виключено, що принаймні частина кнемід могла потрапити до скіфів як військові трофеї. Подальший розподіл військової здобичі був однією з основних функцій кочового володаря, оскільки надає легітимності його статусу (Крадин 2002, с. 83; Мурзин 2015, с. 19).

Крім того, постійне надходження кнемід у варварське середовище протягом не одного десятка років може пояснюватись й не тільки військовим чинником, а й дипломатичним обміном. Дослідники вказують, що традиція обміну коштовними трофеями та дарами встановлювала ієрархічні відносини між окремими угрупованнями варварської аристократії (Крадин 2001, с. 113, 184, 190).

У зв'язку з цим відзначимо, що концентрацією знахідок наголінників примітне Лісостепове Побужжя. Дослідники пояснюють це налагодженням торгівельних зв'язків з античними полісами (Черненко, Безсонова 1989, с. 17). Дійсно, з оглядом на рівень вивченості цього регіону, порівняно зі Степом, чи, скажімо, Середнім Подніпров'ям, вісім пунктів зі знахідками кнемід виглядає як порівняно представницька вибірка. Цікаво, що відсутність навколокурганних ровів, як і у шостого кургану Водославки, також є рисою, притаманною для скіфських курганів Лісостепового Побужжя (Бессонова 1994, с. 16; 29—30).

Тому не буде перебільшенням припустити, що античні наголінники у варварських комплексах можуть бути передусім атрибутом шляхетного воїна. Для прикладу, на Балканах, починаючи з доби еллінізму, використання кнемід було суворо регламентовано, а у варварському середовищі вони поширювались як статусна річ (Jarva 1995, р. 145; Rustoiu, Berecki 2015, р. 141, 144—145). Цікаво, що на думку деяких дослідників, кнеміди з гробниці 2 у Вергіні могли належати скіф'яниці, одній з дружин Філіпа II (Antikas,

Wynn-Antikas 2016, р. 682). Також слід згадати, що знахідки важкого обладунку з поховань могильника Філіповка 1 трактуються як елітні дари, здобуті найманцями у Імперії Ахеменідів (Рукавишнікова 2013, с. 72).

Утім, свідчення переробки та ремонту кнемід, у тому числі й опублікованої тут пари, однозначно свідчать про їх практичне використання. Можна згадати й приклади поранень у голілки, які засвідчують потребу у її захисті. Зокрема, на лівій малій голілковій кістці чоловіка з Гладківщини, к. 2 фіксувалась травма від спису. Характерно, що поранення було нанесене саме в ту частину тіла, яка не була закрита його обладунком (Григорьев 1982, с. 6). Інший приклад — у «охоронця», похованого під курганом 1 групи 2 могильника Скоробір у малій голілковій кістці було виявлено застряглий наконечник стріли, з яким він змушений був жити протягом деякого часу (Шрамко 2014, с. 129).

Певний інтерес представляє знахідка веретена. Аналогічні імпорتنі речі зустрічаються у похованнях непересічних представниць скіфського суспільства. Наприклад, розглядаючи схожу знахідку з аристократичного кургану Огуз, О. Є. Фіалко інтерпретує її та інші імпорتنі вироби як прояв еллінізації скіфської верхівки (Фіалко 1987, с. 139).

Використання залізних деталей коліс також може вважатись ознакою заможності та високого соціального положення похованих (Мозолевський 1979, с. 191).

Коштовний столовий посуд вже традиційно сприймається як елемент варварського застольного церемоніалу. У першій половині IV ст. до н. е. імпортний посуд поступово витісняє з ужитку традиційні дерев'яні чаші, плаковані золотом. Характерно, що срібні кіліки зустрічаються у могилах представників різних страт суспільства: від вищої аристократії (Солоха, Чортотлик, Огуз) до знатних персон середньої руки з таких курганів, як Денисова чи Соболева Могила і, власне, Водославка, к. 6 (Фіалко 1996, с. 189). Описуючи срібний кілік із Соболевої Могили, М. Ю. Трейстер помітив поширення такого посуду в Скіфії та Македонії, хоча й зазначив, що немає підстав припускати їх балканське походження (Трейстер 2005, с. 519; 2018, с. 320).

Було висловлено припущення, що срібні кубки є маркером локальних лідерів (Болтрик 2011, с. 110). Також вказувалось, що така форма посуду, як найбільш давня, мала особливе ритуальне значення та була пов'язана із культом священного напою (Бессонова 1983, с. 103—104; Рябова 1986, с. 147). Отже, срібні кубки могли використовувати регіональні ватажки для справляння ритуалів під час священних застіль.

Золоті аплікації одягу також є маркером заможності похованого, особливо це стосується

оздоб високих головних уборів. Подібність же пластин водославських пластин до виробів з Соболевої Могили, Великої Рижанівського кургану, Гайманової Могили, Денисової Могили, к. 22 Вільної України, Тетяниної Могили, Дієвого кургану та ін. вказує також на те, що такі аплікації прикрашали одяг представників різних страт (за: Болтрик 2001): від родичів царя до пілофорів другого рівня.

У цілому, в ході пошуку аналогій до поховального інвентарю, намітилися коло близьких, якщо навіть не споріднених комплексів.

У Гаймановій Могилі (Бидзиля, Полин 2012) присутні наголінники, золоті прикраси із об'ємними фігурками качок, аплікації менади, срібний посуд, срібна шпилька аналогічної до водославської форми та пастові буси.

Ріднять водославський комплекс із Дієвим курганом наступні вироби: золоті пронизки із фігурками качок, веретено, срібний посуд та прикраси кінської вузди.

Поховання 2 Соболевої Могили (Мозолевський, Полин 2005, с. 165—189) містить наступний інвентар, подібний до водославського: зброя та наголінники, срібні кілікі та кубки, веретена, золоті аплікації із зображенням гіпокампа та персні, срібні прикраси кінської вузди. Близькою до шостого кургану Водославки є Денисова Могила (Мозолевський 1980, с. 130—133). Їх ріднять знахідки золотих бляшок-менад, срібного столового посуду, складного веретена з різним орнаментом, типи наконечників стріл.

Доволі подібними є матеріали з Хоминої Могили. Зокрема, близьким є набір озброєння з поховання 2, а золоті прикраси, срібний посуд, скляні бусини та наборне веретено — з поховання 3 (Мозолевський 1973, с. 224—234). Проте, наприклад, кілік з цього комплексу засвідчує тривале використання та численні ремонти, до того ж він має прямішу форму піддона.

До переліку можна додати Товсту Могили (Мозолевський, 1979), адже у похованні жінки та дитини присутні залишки дерев'яних коліс, срібні неорнаментовані кубок і кілік, золоті персні подібних форм, пастові бусини, у чоловічому — озброєння та уламки кіліка.

Ще один схожий комплекс — Іллінка, к. 4, п. 2, де було зафіксовано набір з кількох списів, лускатий обладунок з кнемідами та срібний кілік (Плешивенко 1991, с. 58—63).

За наявністю формальних ознак схожі риси присутні у похованні Великого Рижанівського кургану (Скорый, Хохоровски 2018). Тут знайдені пластини головного убору із відтиснутими зображеннями менад, срібний кілік та кубок. Хоча, якщо придивитися уважніше, видно, що кожна із названих ознак має суттєві відмінності. Так зображення менад представлені не на окремих дрібних платівках, а на довгих пластинах. Срібний кілік має іншу форму піддону та значно масивніші параметри. Срібний кубок має піддон та орнаментацию.

Утім, слід зауважити, що у кургані 6 біля с. Водославка не було зафіксовано жодного з цілої низки статусних предметів, таких як казан, церемоніальна зброя чи дерев'яний, плакований золотом посуд. Це дещо понижає статус похованих тут осіб. Але не варто забувати, що цілісність цього поховання була порушена ще в давнину і з нього могли бути вилучені саме найпрестижніші речі.

РЕКОНСТРУКЦІЯ ОДЯГУ ПОХОВАНОЇ ЖІНКИ¹

Оскільки поховання було пограбоване, розташування більшої частини аплікацій не можна вважати первинним. Важко також пояснити, чому перемістивши череп жінки, грабіжники не забрали більшу частину оздоб головного убору. Не виключеним є розпорошення аплікацій у обидва боки від голови померлої унаслідок природних посмертних процесів, а не дій грабіжників. Не дає можливості з упевненістю говорити про первинне положення більшості пластин і їх недостатньо докладний рівень фіксації *in situ* (на жаль, не вдалося точно розшифрувати позначки на малюнку, а на фотографіях упізнається лише частина виробів). Отже, на основі лише даних про місцезнаходження аплікацій у могилі, не можна будувати достовірних реконструкцій. Однак, специфічні форми довгих пластин та окремих дрібних дають можливість говорити про форму головного убору, його оздобу та приблизний вигляд вирізу сукні. Оскільки колір одягу не було зафіксовано, вирішено винести за дужки цей момент і за замовченням зробити колір тканин приглушено червоним. Оскільки достовірних підстав для розміщення дрібних пластин із зображенням голів жіночого божества, людських голів, грифонів, квітки лотосу не було, вирішено не відображати їх на реконструкції. Скоріш за все вони були нашиті на покривало головного убору обабіч обличчя, проте не виключено і розміщення якоїсь їх частини на сукні померлої. Щодо розміщення пластин із образами грифону-гіпокампа, то не виключено, що вони оздоблювали одяг чоловіка (за аналогією із Соболевою Могилою).

Отже, форма стелнґіди вказує на форму нижнього краю головного убору, адже саме там традиційно розміщують такі пластини за аналогією із відомими зображеннями (навершя з Лугової Могили, пластинки з покривала жінки з Чортотлика та ін.) та положенням пластин у похованнях. Вузькі стрічки із підвісками декорували верхній або нижній край твердих головних уборів скіфіянок (Мелітопольський, Товста Могила, Чортотлик та ін.). У даному

1. Реконструкція та викладені тут аргументи на її користь зроблені однією з авторів статті — О. В. Ліфантій.

випадку, з огляду на наявність сленгіди знизу та вигнуту форму стрічок логічним видається їх розміщення на верхньому лицьовому (як у переважній більшості твердих головних уборів) краю шапки. Оскільки їх загальна довжина дорівнює 18,1 см, це цілком підходить для традиційного скіфського головного убору, дещо розширеного згори. Таку форму твердої шапки Т. В. Мирошиною було запропоновано називати тіарою (Мирошина 1981, с. 46). Цікаво, що аналогічна форма запропонована дослідницею для головного убору з к. 22, п. 2 Вільної України, де присутні аналогічні за формою стрічки з підвісками, стленгіда та довгі пластини із протистоянням поліморфів (Мирошина 1981, рис. 3). У водославському похованні, однак, остання форма пластин судячи із загальної довжини двох виробів (14,7 см) прикрашала не фасад тіари, а була нашита на начільну стрічку і виконувала роль метопіди. Передню частину головного убору оздоблювали три пари (?) платівок у формі менад (одну було вкрадено грабіжниками (?)). Таке розміщення аплікацій має достовірні підстави на прикладі знахідок у Великому Рижанівському та кургані 8 Пісочина. Опоередковано на їх місце вказує і великі розміри цих пластин, які було б досить важко розмістити парами на інших частинах костюма. Таким чином, загальна композиція орнаменту головного убору стає цілком традиційною: ряд зображень людей за ритуальним дійством, ряд рослин та ряд поліморфів, що символізують підземний світ, або ж вхід до нього. До прикладу, аналогічну візуальну структуру має пектораль з Товстої Могили.

Ми вже зупинялись на питанні розміщення виробів із фігурками качок та кількості підвісок у них. Додамо лише наступне. Якщо розмістити ці виробі в ряд, його довжина за умови наявності невеликих відступів складе близько 7—8 см, що явно мало для намиста. Для запропонованої Л. С. Ключко вузької шийної прикраси типу істмії (Ключко 2014, с. 119) ці пластинки не підходять з огляду на їх загальну масивність (близько 5 см довжина виробу із підвіскою і значна загальна висота — більше 1,6 см).

Якщо ж наші думки щодо належності знайдених окремо підвісок не помилкові, то ряд розташування аплікацій на горловині за логікою симетрії має бути наступним: посередині качка з двома підвісками, потім попарне чергування виробів із трьома, двома та однією відповідно. Достовірно відновити точну послідовність важко. Тому представлена на реконструкції вона з певною умовністю. Однак зовсім проігнорувати ці виробі вважаємо не доцільним, оскільки їх розташування саме на горловині не викликає сумнівів.

Таким чином, одяг жінки, похованої у кургані 6 Водославки, був подібним до вже відомих знахідок з Дієвого, Великого Рижанівсько-

Рис. 10. Одяг похованої жінки (реконструкція та малюнок О. В. Ліфантій)

го, Вільної України, Пісочина та ін., проте мав свої унікальні риси та дещо незвичне поєднання зображених сюжетів.

ВИСНОВКИ. КУРГАН 6 МОГИЛЬНИКА ВОДОСЛАВКА В КОНТЕКСТІ СКІФСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Розташування могильника біля с. Водославка є дуже цікавим на тлі поховальних пам'яток другої — третьої чверті IV ст. до н. е. Виглядає так, ніби пам'ятка розташована рівновіддалено від синхронних некрополів знаті. Зокрема, на відстані 60—80 км на північний схід розташовано кургани заможних персон біля сіл Акимівка та Володимирівка, а також курган Кара-Тюбе. Близько 80 км на північний захід відділяє Водославку від некрополів Вільна Україна та Ольгине, що у пониззі Дніпра. Врешті, на відстані 100 км на північ відомі синхронні комплекси Великого Рогачика та Великої Білозірки.

Також примітно, що вже за 10 км на південь розташовується сучасне північне узбережжя затоки Сиваш та, дещо далі, півострів Чонгар і Арабатська коса. Дослідники припускають, що за скіфського часу рівень моря був дещо нижчим, а отже не виключено, що і Сиваш, і західна частина Меотіди являли собою розгалужену систему проток і боліт (Мозолевський 2005,

с. 82—83, 86). Таким чином, Водославський могильник був розташований ніби «на вході» до Степового Криму, обабіч цих прісноводних (?) водойм.

Можна припускати, що ця пам'ятка пошла на шляху з Боспорського царства до центру Скіфії у Подніпров'ї. Так, відстань від Водославки до Пантикапею по сучасному узбережжю Азовського моря становить 230 км, а від Водославки до Кам'янського городища, оминаючи Сірогозьку балку — близько 170 км. Цікаво, що на цьому ж напрямку були споруджені одні з найбільших усипальниць скіфської аристократії — Діів курган, Козел та Огуз (Болтрик 1990, с. 40; 2017, с. 70).

З цієї позиції цілком логічним виглядає присутність у доволі невисокому кургані із парним похованням імпортованих еллінських речей, які окрім високої вартості мали й статусне значення. Це, передусім, набір золотих аплікацій одягу, срібний кілік і кубок, кнеміди та веретено. З огляду на вищенаведене дуже дивним виглядає повна відсутність античної кераміки у розглянутому похованні.

СЛОВА ВДЯЧНОСТІ

Користуючись нагодою, висловлюємо щирі вдячність за дружню допомогу у опрацюванні матеріалів для статті молодшому науковому співробітнику відділу Наукових фондів ІА НАНУ А. О. Денисовій, молодшому науковому співробітнику, завідувачці експозиційно-фондової частини відділу «Археологічний музей» ІАНАНУ О. Л. Вотяковій та старшому науковому співробітнику відділу науково-фондової роботи Національного заповідника «Хортиця» Т. І. Шелеметьєвій.

ЛІТЕРАТУРА

- Агульников, С. М., Попович, С. С., Церна, С. В., Топал, Д. А. 2013. Скифский курган 7 у с. Пуркарь на Нижнем Днестре. *Stratum plus*, 3, с. 257-284.
- Алексеев, А. Ю. 2003. *Хронография Европейской Скифии VII—IV веков до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Алексеев, А. Ю. 2006. Акинак или махайра? (Мечи из раскопок Н. И. Веселовского у с. Шульговки в 1891 г.). В: Мунчаев, Р. М. (ред.). *Древности скифской эпохи.* Москва: ИА РАН, с. 43-65.
- Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1991. *Чертюмлык (скифский царский курган IV в. до н. э.).* Киев: Наукова думка.
- Бабенко, Л. И. 2005. *Песочинский курганный могильник скифского времени.* Харьков: Райдер.
- Бабенко, Л., Задников, С. 2014. Круглые листовые бляхи из Александропольского кургана. *Наукові записки*, 21, с. 123-140.
- Бандуровский, А. В., Буйнов, Ю. В. 2000. *Курганы скифского времени Харьковской области (северскодонецкий вариант).* Киев: ИА НАНУ.
- Бидзиля, В. И., Болтрик, Ю. В. 1972. *Отчет о работе Запорожской постоянно действующей экс-*

педиции в 1970, 1972 гг. НА ІА НАНУ, ф. 64, 1970—1972/36.

Бидзиля, В. И., Полин, С. В. 2012. *Скифский царский курган Гайманова Могила.* Киев: Скиф.

Бессонова, С. С. 1983. *Религиозные представления скифов.* Киев: Наукова думка.

Бессонова, С. С. 1994. Курганы Лесостепного Побужья. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Древности скифов.* Киев: ИА НАНУ, с. 3-34.

Бойко, Ю. Н., Берестнев, С. Л. 2001. *Погребения VII—IV вв. до н. э. курганного могильника у с. Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени).* Харьков: РА-Каравелла.

Болтрик, Ю. В. 1990. Сухопутные коммуникации Скифии (по материалам новостроечных экспедиций от Приазовья до Днепра). *Советская археология*, 4, с. 30-44.

Болтрик, Ю. В. 2001. Соціальна стратифікація Скіфії періоду «Золотої осені». *Мастеріум*, 6, с. 76-80.

Болтрик, Ю. В. 2009. Повозки как показатель целостности комплекса скифского кургана. В: Бессонова, С. С. (ред.). *Эпоха раннего железа.* Киев; Полтава: ИА НАНУ, с. 39-47.

Болтрик, Ю. В. 2011. Элитные курганы как маркеры территориальной структуры Скифии. *Recherches Archéologiques*, 3, с. 101-112.

Болтрик, Ю. В. 2017. Огуз — курган на ключовому роздоріжжі Скіфії (пошук Херсонського сліду). *Археологія і давня історія України*, 2 (39), с. 66-77.

Болтрик, Ю. В., Фіалко, Е. Е. 2007. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*, XIV, с. 51-93.

Болтрик, Ю. В., Савовский, И. П. 1991. Курган Плоская Могила. В: Болтрик, Ю. В., Бунятян, Е. П. (ред.). *Курганы степной Скифии.* Киев: Наукова думка, с. 98-107.

Бунятян, Е. П. 1985. *Методика социальных реконструкций в археологии. На материале скифских могильников IV—III вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.

Виноградов, Ю. А., Горончаровский, В. А. 2008. *Военная история и военное дело Боспора Киммерийского (VI в до н. э. — середина III в. н. э.).* Санкт-Петербург: СПбГУ.

Гаврилюк, Н. А. 1987. Прядение у Степных скифов. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья.* Киев: Наукова думка, с. 116-130.

Галанина, Л. К. 1965. Греческие поножи Северного Причерноморья. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 7, с. 5-27.

Галанина, Л. К. 1977. *Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н. Е. Бранденбурга).* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—33.

Галанина, Л. К. 1980. *Курджинский курган. Памятник культуры прикубанских племен IV века до н. э.* Ленинград: Искусство.

Гребенников, Ю. С. 1987. Курганы скифской знати в Поингулье. В: Шапошникова, О. Г. (ред.). *Древнейшие скотоводы юга Украины.* Киев, с. 148-158.

Григорьев, В. П. 1982. *Отчет о раскопках курганов у с. Гладковщина Золотоношского района Черкасской области в 1982 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1982/159.

Григорьев, В. П. 1994. Захоронение тяжеловооруженного скифского воина у с. Гладковщина. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Древности скифов.* Киев: ИА НАНУ, с. 63-79.

- ДБК. III. 1854. *Древности Восточной Киммерийского. Атлас*. Санкт-Петербург: Императорская академия наук.
- ДГС I. 1866. *Древности Геродотовой Скифии. Сборник описаний археологических раскопок и находок в Черноморских степях*. Санкт-Петербург.
- ДГС II. 1872. *Древности Геродотовой Скифии. Сборник описаний археологических раскопок и находок в Черноморских степях*. Санкт-Петербург.
- Дараган, М. Н., Буравчук, О. Е. 2013. Наборы рукоделия из погребений Степной Скифии. *Боспорский феномен: Греки и варвары на Евразийском перекрестке*. Материалы международной научной конференции, с. 474-484.
- Евдокимов, Г. Л., Фридман, М. И. 1987. Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 85-115.
- Евдокимов, Г. Л., Фридман, М. И. 1991. Курганы скифского времени у с. Первомаевка на Херсонщине. В: Болтрик, Ю. В., Бунятян, Е. П. (ред.). *Курганы Степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 72-97.
- Евдокимов, Г. Л., Данилко, Н. М., Могилов, О. Д. 2012. Скифский курган 10 біля с. Мала Лепетиха у Нижньому Подніпрів'ї. *Археологія*, 2, с. 76-95.
- Зограф, А. Н. 1951. *Античные монеты*. Москва: Наука: Материалы и исследования по археологии СССР, 16.
- Карышковский, П. О. 2003. *Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э. — IV в. н. э.)*. Одесса: А. С. Фридман.
- Клочко, Л. С. 2014. Нашийні прикраси скіф'янок (ланцюжки з окремими елементами). *Музейні читання: Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*, с. 109-129.
- Крадин, Н. Н. 2001. *Империя хунну*. Москва: Логос.
- Крадин, Н. Н. 2002. Структура власти в кочевых империях. В: Следзевский, И. Л. (ред.). *Кочевая альтернатива социальной эволюции*. Москва, с. 79-90.
- Кубышев, А. И., Николова, А. В., Полин, С. В. 1982. Скифские курганы у с. Львово на Херсонщине. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Древности Степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 130-148.
- Кубышев, А. И., Дорофеев, В. В., Шилов, Ю. А., Нечитайло, А. Л., Купрій, С. А., Шевченко, Н. П., Толкачов, Ю. И., Амирханов, А. Ш., Абикулова, М. И. 1983. *Отчет о работах Херсонской Археологической экспедиции в зоне строительства Каховской оросительной системы в Херсонской и Запорожской обл. в 1983 г.* НА ИА НАНУ, ф. 64, 1983/26.
- Купрій, С. А. 1992. Погребение скифского воина с поножами у с. Каиры. В: *История и археология Слободской Украины*. Харьков: ХГУ, с. 137-139.
- Купрій, С. А. 1994. Античные кнемиды из Присивашья. В: *Ольвия — 200*. Николаев: ИА НАНУ, с. 72-73.
- Лесков, О. М. 1974. *Скарби курганів Херсонщини*. Київ: Мистецтво.
- Ліфантій, О. В. 2015. Два типи довгих пластин головних уборів скіфів із зображенням комах. *Magisterium*, 60, с. 71-75.
- Ліфантій, О. В. 2018. *Коштовні аплікації костюму населення Степової Скіфії VII—III ст. до н. е.* Дисертація к. і. н. ІА НАНУ.
- Мелюкова, А. И. 1964. *Вооружение скифов*. Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—4.
- Мелюкова, А. И. 1981. Краснокутский курган. Москва: Наука.
- Мирошина, Т. В. 1981. Некоторые типы скифских женских головных уборов IV—III вв. до н. э. *Советская археология*, 4, с. 46-69.
- Мозолевский, Б. Н. 1973. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*. Киев: Наукова думка, с. 187-234.
- Мозолевський, Б. М. 1979. *Товста Могила*. Київ: Наукова думка.
- Мозолевский, Б. Н. 1980. Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972—1975 гг.). В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифия и Кавказ*. Киев: Наукова думка, с. 70-154.
- Мозолевский, Б. М. 2005. *Етнічна географія Скіфії*. Київ: Корвін Пресс.
- Мозолевский, Б. Н., Полин, С. В. 2005. *Курганы скифского Герроса (Бабина, Водяна и Соболева Могила)*. Киев: Стилос.
- Мурзин, В. Ю., Ролле, Р., Иевлев, М. М., Покляцкий, О. В., Херц, В. 1986. *Отчет о работе Чертомлыкской археологической экспедиции в 1986 г.* НА ИА НАНУ, ф. 64, 1986/3.
- Мурзин, В. Ю. 2015. Проблема визначення поховань скіфських номархів. *Археологія*, 1, с. 19-29.
- Мурзін, В. Ю., Фіалко, О. Є. 1998. Зброя з Бердянського кургану. *Археологія*, 3, с. 103-112.
- Отчет... 1913. *Отчет ИАК за 1909 и 1910 годы*. Санкт-Петербург.
- Отчет... 1918. *Отчет ИАК за 1913—1915 годы*. Петроград.
- Ольховский, В. С. 1991. *Погребально-поминальная обрядность населения Степной Скифии (VII—III вв. до н. э.)*. Москва: Наука.
- Онайко, Н. А. 1970. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э.* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—27.
- Плешивенко, А. Г. 1991. Скифский курган у Белозерского лимана. В: Болтрик, Ю. В., Бунятян, Е. П. (ред.). *Курганы Степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 53-72.
- Полин, С. В. 1984. Захоронение скифского воина-дружинника у с. Красный Подол на Херсонщине. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Вооружение скифов и сарматов*. Киев: Наукова думка, с. 103-119.
- Полин, С. В. 2014. *Скифский Золотобалковский курганный могильник V—IV вв. до н. э. на Херсонщине*. Киев: Олег Филлюк.
- Полин, С. В., Алексеев, А. Ю. 2018. *Скифский царский Александропольский курган IV в. до н. э. в Нижнем Поднепровье*. Киев: Берлин: Олег Филлюк.
- Рукавишников, И. В. 2013. К вопросу изучения доспехов Евразийской степи раннего железного века (аналоги, взаимовлияние и происхождение). *Краткие сообщения Института археологии*, 231, с. 71-78.
- Русяева, А. С., Русяева, М. В. 1997. Символика та художні особливості монет Ольвії пізньоархаїчного та класичного часів. *Археологія*, 4, с. 29-38.
- Ростовцев, М. И., Степанов, П. К. 1917. Эллиноскифский головной убор. *Известия ИАК*, 63, с. 69-101.
- Рябова, В. А. 1979. Женское погребение из кургана Денисова Могила. В: Баран, В. Д. (ред.). *Памятники древних культур Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 47-51.
- Рябова, В. А. 1986. Металлические кубки из скифских курганов. В: Станко, В. Н. (ред.). *Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 138-149.
- Савченко, Е. И. 2004. Вооружение и предметы снаряжения населения скифского времени на Среднем Дону. В: Гуляев, В. И. (ред.). *Археология Среднего Дона в скифскую эпоху*. Москва: ИА РАН, с. 151-277.
- Сергеев, Г. П. 1966. Олонештский античный клад. *Вестник древней истории*, 2, с. 132-142.

Скорый, С. А. 1997. *Стеблев: скифский могильник в Поросье*. Киев: ИА НАНУ.

Скорый, С., Хохоровски, Я. 2018. *Большой Рыжановский курган*. Киев: Олег Филук.

Спицын, А. А. 1901. Раскопки, произведенные в 1897 г. близ д. Башмачки Екатеринославского уезда. *Известия императорской археологической комиссии*, 1, с. 67-79.

Спицын, А. А. 1906. Серогозские курганы. *Известия ИАК*, 19, с. 157-174.

Стефани, Л. 1873. *Гробница жрицы Деметры. Керченские древности в Императорском Эрмитаже*. Санкт-Петербург: К. К. Ретгеръ, 1.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А., Мозолевский, Б. Н. 1977. Скифский курганный могильник Гайманово Поле (раскопки 1968 г.). В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифы и сарматы*. Киев: Наукова думка, с. 152-199.

Тереножкин, А. И., Мозолевский, Б. Н. 1988. *Мелитопольский курган*. Киев: Наукова думка.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А., Черненко, Е. В., Мозолевский, Б. Н. 1973. Скифские курганы Никопольщины. В: Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*. Киев: Наукова думка, с. 113-186.

Трейстер, М. 2005. Серебряная посуда из Соболевой Могилы. В: Мозолевский, Б. Н., Полин, С. В. *Курганы скифского Герроса (Бабина, Водяна и Соболева Могилы)*. Киев: Стилос, с. 513-529.

Трейстер, М. 2018. Бронзовые и серебряные сосуды из Центральной могилы Большого Рыжановского кургана. В: Скорый, С., Хохоровски, Я. *Большой Рыжановский курган*. Киев: Олег Филук, с. 308-341.

Фиалко, Е. Е. 1987. Костяные изделия из кургана Огуз. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 130-139.

Фиалко, Е. Е. 1996. Наборы античной металлической посуды из скифских погребений. В: *Мир Ольвии. Памятник исследователю и исследованию памятника. К 90-летию профессора Л. М. Славина*. Киев, с. 188-190.

Черненко, Е. В. 1968. *Скифский доспех*. Киев: Наукова думка.

Черненко, Е. В., Безсонова, С. С. 1989. Зброя в пам'ятках Східного Поділля скіфського часу. В: *Тези доповідей сьомої Вінницької обласної краєзнавчої конференції*. Вінниця, с. 17.

Шапошникова, О. Г., Балущин, О. М., Гребеников, Ю. С., Загребельный, О. М., Товкайло, М., Т., Фоменко, В. М. 1984. *Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1984 г.*, НА ИА НАНУ, ф. 64, 1984/9.

Шрамко, И. Б. 2014. Новый погребальный комплекс среднескифского времени могильника Скоробор. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Феномен Бельского городища*. Киев; Полтава, с. 128-130.

Яблонский, Л. Т. 2014. Экипировка раннесарматского элитного воина (по материалам Филипповских могильников). *Российская археология*, 2, с. 27-38.

Яковенко, Е. В. 1973. «Скіпетр цариці» з Куль-Оби. *Археологія*, 11, с. 39-43.

Antikas, T. G., Wunn-Antikas, L. K. 2016. New finds from the cremains in Tomb II at Aegae Point to Philip II and a Scythian princess. *International journal of osrearchaeology*, 26, p. 682-689.

Garbuz, V. B. 1993. Ancient Coins. In: Coutts, H. (ed.). *Golden Warriors of the Ukrainian Steppes. Catalogue of an exhibition of gold treasures from the Ukrainian Historic Treasures Museum, National Museum of Ukrainian History*. Edinburgh: City of Edinburgh Museums and Art Galleries, p. 44-47.

Jarva, E. 1995. *Archaiologia on Archaic Greek Body Armour*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

Polin, S., Daragan, M. 2011. A new type of gold application with the image of a dragon from the Aleksandropol'sky royal Scythian kurgan. *Der Schwarzmeerraum vom Aneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000—500 v. Chr.)*, 2: Globale Entwicklung versus Lokalgeschehen Internationale Fachtagung von Humboldtianern für Humboldtianerim Humboldt-Kolleg in Chişinău, Moldavien (4—8 Oktober 2010). Leidorf, s. 273-278.

Rustoiu, A., Berecki, S. 2015. Weapons as symbols and the multiple identities of the warriors. Some examples from Transylvania. In: Wefers, S. (ed.). *Wafeg-Gewalt-Krieg, Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des IAUR*. Rzeszyw: BUFM, 79, p. 127-148.

REFERENCES

Agulnikov, S. M., Popovych, S. S., Tserna, S. V. Topal, D. A. 2013. Skifskii kurgan 7 u s. Purkar na Nizhnem Dnestre. *Stratum plus*, 3, s. 257-284.

Alekseev, A. Yu. 2003. *Khronografiia Evropeiskoi Skifii VII—IV vekov do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyj Ermitazh.

Alekseev, A. Yu. 2006. Akinak ili makhaira Mechi iz raskopok N. I. Veselovskogo u s. Shulgovki v 1891 g. In: Munchaev, R. M. (ed.). *Drevnosti skifskoi epokhi*. Moskva: IA RAN, s. 43-65.

Alekseev, A. Yu., Mypzin, V. Yu., Rolle, R. 1991. *Chertomlyk (skifskii tsarskii kurgan IV v. do n. e.)*. Kiev: Naukova dumka.

Babenko, L. I. 2005. *Pesochinskii kurganyi mogilnik skifskogo vremeni*. Kharkov: Raider.

Babenko, L., Zadnikov, S. 2014. Kruglye listovye blyahi iz Aleksandropol'skogo kurgana. *Naukovi zapysky*, 21, s. 123-140.

Bandurovskii, A. V., Buinov, Yu. V. 2000. *Kurgany skifskogo vremeni Kharkovskoi oblasti (severskodonetskii variant)*. Kiev: IA NANU.

Bidzilia, V. I., Boltrik, Yu. V. 1972. *Otchet o rabote Zaporozhskoi postoianno deistvuiushchei ekspeditsii v 1970, 1972 gg.* NA IA NANU, f. 64, 1970—1972/36.

Bidzilia, V. I., Polin, S. V. 2012. *Skifskii tsarskii kurgan Gaimanova Mogila*. Kiev: Skif.

Bessonova, S. S. 1983. *Religioznye predstavleniya skifov*. Kiev: Naukova dumka.

Bessonova, S. S. 1994. Kurgany Lesostepnogo Pobuzhia. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Drevnosti skifov*. Kiev: IA NANU, s. 3-34.

Boiko, Yu. N., Berestnev, S. L. 2001. *Pogrebeniia VII—IV vv. do n. e. kurgannogo mogilnika u s. Kupevakh (Vorsklinskii region skifskogo vremeni)*. Kharkov: RA-Karavella.

Boltryk, Yu. V. 1990. Sukhoputnye kommunykatsyy Skyyfy (po materialam novostroechnykh ekspeditsiy ot Pryazovia do Dnepra). *Sovetskaia arheohohyia*, 4, s. 30-44.

Boltryk, Yu. V. 2001. Sotsialna stratyfikatsiia Skifii periodu «Zolotoi oseni». *Magisterium*, 6, s. 76-80.

Boltrik, Yu. V. 2009. Povozyki kak pokazatel' celostnosti kompleksa skifskogo kurgana. In: Bessonova, S. S. (ed.). *Epo-ha rannego zheleza*. Kiev, Poltava: IA NANU, s. 39-47.

Boltrik, Yu. V. 2011. Elitnye kurgany kak markery territorial'noy struktury Skifii. *Recherches Archéologiques*, 3, s. 101-112.

Boltryk, Yu. V. 2017. Ohuz — kurhan na kluchovomu rozdorizhzhii Skifii (poshuk Khersoneskoho slidu). *Arheohohiia i davnaiia istoriia Ukrainy*, 2 (39), с. 66-77.

Boltrik, Yu. V., Fialko, E. E. 2007. Ukrasheniia iz skifskikh pogrebalnykh kompleksov Rogachikskogo kurgannogo polia. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*, XIV, s. 51-93.

Boltrik, Yu. V., Savovskii, I. P. 1991. Kurgan Ploskaia Mogila. In: Boltrik, Yu. V., Buniatian, E. P. (ed.). *Kurgany stepnoi Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 98-107.

Bunyatyan, E. P. 1985. *Metodika social'nyh rekonstruktsiy v arheohohii. Na materiale skifskikh mogil'nikov IV—III vv. do n. e.* Kiev: Naukova dumka

- Vinogradov, Yu. A., Goroncharovskii, V. A. 2008. *Voen-naia istoriia i voennoe delo Bospora Kimmeriiskogo (VI v. do n. e. — seredina III v. n. e.)*. Sankt-Peterburg: SPbGU.
- Gavriliuk, N. A. 1987. Priadenie u Stepanykh skifov. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomorja*. Kiev: Naukova dumka, s. 116—130.
- Galanina, L. K. 1965. Grecheskiye ponozhi Severnogo Prichernomorja. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 7, s. 5-27.
- Galanina, L. K. 1977. *Skifskie drevnosti Podneprovya (Ermitazhnaya kollekcija N. E. Brandenbura)*. Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 1—33.
- Galanina, L. K. 1980. *Kurdzhipskiy kurgan. Pamyatnik kul'tury prikubanskih plemen IV veka do n. e.* Leningrad: Iskusstvo.
- Grebennikov, Yu. S. 1987. Kurgany skifskoy znati v Poingul'e. In: Shaposhnikova, O. G. (ed.). *Drevneyshie skotovydy yuga Ukrainy*. Kiev, s. 148-158.
- Grigor'ev, V. P. 1982. *Otchet o raskopkah kurganov u s. Gladkovschina Zolotonoshskogo rayona Cherkasskoy oblasti v 1982 g.* NA IA NANU, f. 64, 1982/159.
- Grigor'ev, V. P. 1994. Zahoronenie tyazhelovooruzhennogo skifskogo voyna u s. Gladkovschina. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Drevnosti skifov*. Kiev: IA NANU, s. 63-79.
- DBK III. 1854. *Atlas*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaja akademiya nauk.
- DGS I. 1866. *Drevnosti Gerodotovoy Skifii. Sbornik opisaniy arheologicheskikh raskopok i nahodok v Chernomorskih stepyah*. Sankt-Peterburg.
- DGS II. 1872. *Drevnosti Gerodotovoy Skifii. Sbornik opisaniy arheologicheskikh raskopok i nahodok v Chernomorskih stepyah*. Sankt-Peterburg.
- Daragan, M. N., Buravchuk, O. E. 2013. Nabory rukodeliya iz pogrebeniy Stepnoy Skifii. In: Vahtina, M. Yu. (ed.). *Bosporskiy fenomen. Greki i varvary na Evraziyskom perekrestke. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, s. 474-484.
- Evdokimov, G. L., Fridman, M. I. 1987. Skifskie kurgany u s. Pervomaevka na Hersonschine. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomorja*. Kiev: Naukova dumka, s. 85-115.
- Evdokimov, G. L., Fridman, M. I. 1991. Kurgany skifskogo vremeni u s. Pervomaevka na Hersonschine. In: Boltrik, Yu. V., Bunyatyan, E. P. (ed.). *Kurgany Stepnoy Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 72-97.
- Yevdokymov, H. L., Danylo, N. M., Mohylov, O. D. 2012. Skifskiy kurhan 10 bilia s. Mala Lepetykha u Nyzhnomu Podniprov'i. *Arkheolohiia*, 2, s. 76-95.
- Zograf, A. N. 1951. *Antichnye monety*. Moskva: Nauka: Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR, 16.
- Karyshkovskiy, P. O. 2003. *Monetnoe delo i denezhnoe obrashchenie Ol'vii (VI v. do n. e. — IV v. n. e.)*. Odessa: A. S. Fridman.
- Klochko, L. S. 2014. Nashyini prykrasy skifianok (lantsi-uzhky z okremykh elementiv). *Muzeini chytannia: Materialy naukovoi konferentsii «Juvelirne mystetstvo — pohliad kriz viku»*, s. 109-129.
- Kradin, N. N. 2001. *Imperiya hunnu*. Moskva: Logos.
- Kradin, N. N. 2002. Struktura vlasti v kochevykh imperiyah. In: Sledzevskiy, I. L. (ed.). *Kochevaya al'ternativa social'noy evolyucii*. Moskva, s. 79-90.
- Kubyshev, A. I., Nikolova, A. V., Polin, S. V. 1982. Skifskie kurgany u s. L'vovo na Hersonschine. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Drevnosti Stepnoy Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 130-148.
- Kubyshev, A. I., Dorofeev, V. V., Shilov, Yu. A., Nechitaylo, A. L., Kupriy, S. A., Shevchenko, N. P., Tolkachov, Yu. I., Amirhanov, A. Sh., Abikulova, M. I. 1983. *Otchet o rabotah Hersonskoy Arheologicheskoy ekspeditsii v zone stroitel'stva Kahovskoy orositel'noy sistemy v Hersonskoy i Zaporozhskoy obl. v 1983 g.* NA IA NANU, f. 64, 1983/26.
- Kupriy, S. A. 1992. Pogrebenie skifskogo voyna s ponozhami u s. Kairy. In: *Istoriya i arheologiya Slobodskoy Ukrainy*. Kharkov: KhGU, s. 137-139.
- Kupriy, S. A. 1994. Antichnye knemidy iz Prisivash'ya. In: *Ol'viya — 200*. Nikolaev: IA NANU, s. 72-73.
- Lieskov, O. M. 1974. *Skarby kurhaniv Khersonshchyny*. Kyiv: Mystetstvo.
- Lifantii, O. V. 2015. Dva typy dovykhk plastyn holovnykh uboriv skifiv iz zobrazhenniam komakh. *Magisterium*, 60, s. 71-75.
- Lifantii, O. V. 2018. *Koshtovni aplikatsii kostiumu naselennia Stepovoi Skifii VII—III st. do n. e.* Dysertatsiia k i. n. IA NANU.
- Melyukova, A. I. 1964. *Vooruzhenie skifov*. Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 1—4.
- Melyukova, A. I. 1981. *Krasnokutskiy kurgan*. Moskva: Nauka.
- Miroshina, T. V. 1981. Nekotorye typy skifskikh zhenskikh golovnykh uborov IV—III vv. do n. e. *Sovetskaya arheologiya*, 4, s. 46-69.
- Mozolevskiy, B. N. 1973. Skifskie pogrebeniya u s. Nagornoe bliz g. Ordzhonikidze na Dnepropetrovshchine. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifskie drevnosti*. Kiev: Naukova dumka, s. 187-234.
- Mozolevskiy, B. M. 1979. *Tovsta Mohyla*. Kyiv: Naukova dumka.
- Mozolevskiy, B. N. 1980. Skifskie kurgany v okrestnostyakh g. Ordzhonikidze na Dnepropetrovshchine (raskopki 1972—1975 gg.). In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifiya i Kavkaz*. Kiev: Naukova dumka, s. 70-154.
- Mozolevskiy, B. M. 2005. *Etnichna heohrafiya Skifii*. Kyiv: Korvin Press.
- Mozolevskiy, B. N., Polin, S. V. 2005. *Kurgany skifskogo Gerrosa (Babina, Vodyana i Soboleva Mogily)*. Kiev: Stilos.
- Murzin, V. Yu., Rolle, R., Ievlev, M. M., Poklyackiy, O. V., Herc, V. 1986. *Otchet o rabote Chertomlykskoy arheologicheskoy ekspeditsii v 1986 g.* NA IA NANU, f. 64, 1986/3.
- Murzyn, V. Yu. 2015. Problema vyznachennia pokhovan skifskiykh nomarkhiv. *Arkheolohiia*, 1, s. 19-29.
- Murzyn, V. Yu., Fialko, O. Ye. 2013. Zbroia z Berdianskoho kurhanu. *Arkheolohiia*, 3, s. 103-112.
- Otchet... 1913. *Otchet Imperatorskoy arheologicheskoy komissii za 1909 i 1910 gg.* Sankt-Peterburg.
- Otchet... 1918. *Otchet Imperatorskoy arheologicheskoy komissii za 1913—1915 gg.* Petrograd.
- Ol'hovskiy, V. S. 1991. *Pogrebal'no-pominal'naya obryadnost' naseleniya Stepnoy Skifii (VII—III vv. do n. e.)*. Moskva: Nauka.
- Onayko, N. A. 1970. *Antichnyy import v Pridnestorov'e i Pobuzh'e v IV—II vv. do n. e.* Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 1—27.
- Plshivenko, A. G. 1991. Skifskiy kurgan u Belozerskogo limana. In: Boltrik, Yu. V., Bunyatyan, E. P. (ed.). *Kurgany Stepnoy Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 53-72.
- Polin, S. V. 1984. Zahoronenie skifskogo voyna-druzhinnika u s. Krasnyy Podol na Hersonschine. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Vooruzhenie skifov i sarmatov*. Kiev: Naukova dumka, s. 103-119.
- Polin, S. V. 2014. *Skifskiy Zolotobalkovskiy kurgannyi mogil'nik V—IV vv. do n. e. na Hersonschine*. Kiev: Oleg Filyuk.
- Polin, S. V., Alekseev, A. Yu. 2018. *Skifskiy carskiy Aleksandropol'skiy kurgan IV v. do n. e. v Nizhnem Podneprov'e*. Kiev; Berlin: Oleg Filyuk.
- Rukavishnikova, I. V. 2013. K voprosu izucheniya dospehov Evraziyskoy stepi rannego zheleznoho veka (analogi, vzaimovliyanie i proishozhdenie). *Kratkie soobscheniya Instituta arheologii*, 231, s. 71-78.
- Rusyaieva, A. S., Rusyaieva, M. V. 1997. Simvolika ta hudozhni osoblivosti monet Ol'vii piznoarhaichnogo ta klasichnogo chasiv. *Arheologiya*, 4, s. 29-38.
- Rostovcev, M. I., Stepanov, P. K. 1917. Ellino-skifskiy golovnoy ubor. *Izvestiya Imperatorskoy Arheologicheskoy komissii*, 63, s. 69-101.
- Ryabova, V. A. 1979. Zhenskoe pogrebenie iz kurgana Denisova Mogila. In: Baran, V. D. (ed.). *Pamyatniki drevnih kul'tur Severnogo Prichernomorja*. Kiev: Naukova dumka, s. 47-51.
- Savchenko, E. I. 2004. Vooruzhenie i predmety snaryazheniya naseleniya skifskogo vremeni na Srednem Donu. In: Gulyaev, V. I. (ed.). *Arheologiya Srednego Dona v skifskuyu epohu*. Moskva: IA RAN, s. 151-277.
- Sergeev, G. P. 1966. Oloneshtskiy antichnyy klad. *Vestnik drevney istorii*, 2, s. 132-142.
- Skoryy, S. A. 1997. *Stebles: skifskiy mogil'nik v Poros'e*. Kiev: IA NANU.

Skoryy, S., Hohorovski, Ya. 2018. *Bol'shoy Ryzhanovskiy kurgan*. Kiev: Oleg Filyuk.

Spicyn, A. A. 1901. Raskopki, proizvedennye v 1897 g. bliz d. Bashmachki Ekaterinoslavskogo uезда. *Izvestiya imperatorskoy arheologicheskoy komissii*, 1, s. 67-79.

Spicyn, A. A. 1906. Serogozskie kurgany. *Izvestiya Imperatorskoy Arheologicheskoy komissii*, 19, s. 157-174.

Stefani, L. 1873. *Grobnica zhricy Demetry. Kerchenskie drevnosti v Imperatorskom Ermitazhe*. Sankt-Peterburg: K. K. Retger', 1.

Terenzhkin, A. I., Il'inskaya, V. A., Mozolevskiy, B. N. 1977. Skifskiy kurgannyi mogil'nik Gaymanovo Pole (raskopki 1968 g.). In: Terenzhkin, A. I. (ed.). *Skify i sarmaty*. Kiev: Naukova dumka, s. 152-199.

Terenzhkin, A. I., Mozolevskiy, B. N. 1988. *Melitol'p'skiy kurgan*. Kiev: Naukova dumka.

Terenzhkin, A. I., Il'inskaya, V. A., Chernenko, E. V., Mozolevskiy, B. N. 1973. Skifskie kurgany Nikopol'schiny. In: Il'inskaya, V. A., Terenzhkin, A. I. (ed.). *Skifskie drevnosti*. Kiev: Naukova dumka, s. 113-186.

Treyster, M. 2005. Serebryanaya posuda iz Sobolevyy Mogily. In: Mozolevskiy, B. N., Polin, S. V. 2005. *Kurgany skifskogo Gerrosa (Babina, Vodyana i Soboleva Mogily)*. Kiev: Stilos, s. 513-529.

Treyster, M. 2018. Bronzovye i serebryaneye sosudy iz Central'noy mogily Bol'shogo Ryzhanovskogo kurgana. In: S. Skoryy, Ya. Hohorovski. *Bol'shoy Ryzhanovskiy kurgan*. Kiev: Oleg Filyuk, s. 308-341.

Fialko, E. E. 1987. Kostyanye izdeliya iz kurgana Oguz. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomor'ya*. Kiev: Naukova dumka, s. 130-139.

Fialko, E. E. 1996. Nabory antichnoy metallicheskoj posudy iz skifskih pogrebeniy. In: *Mir Ol'vii. Pamyatnik issledovatelyu i issledovanie pamyatnika. K 90-letiyu professora L. M. Slavina*. Kiev, s. 188-190.

Chernenko, E. V. 1968. *Skifskiy dospeh*. Kiev: Naukova dumka.

Chernenko, Ye. V., Bezsonova, S. S. 1989. Zbroia v pam'iatkakh Skhidnoho Podillia skifskoho chasu. In: *Tezy dopovidei somoi Vinnytskoi oblasnoi kraieznavchoi konferentsii*. Vinnytsia, s. 17.

Shaposhnikova, O. G., Balushkin, O. M., Grebennikov, Yu. S., Zagrebel'nyy, O. M., Tovkaylo, M. T., Fomenko, V. M. 1984. *Otchet o rabote Nikolaevskoy ekspeditsii v 1984 g.*, NA IA NANU, f. 64, 1984/9.

Shramko, I. B. 2014. Novyy pogrebal'nyy kompleks sredneskifskogo vremeni mogil'nika Skorobor. In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Fenomen Bel'skogo gorodischa*. Kiev; Poltava, s. 128-130.

Yablonskiy, L. T. 2014. Ekipirovka rannesarmatskogo elitnogo voina (po materialam Filipovskih mogil'nikov). *Rossiyskaya arheologiya*, 2, s. 27-38.

Yakovenko, E. V. 1973. «Skipetr tsarytsi» z Kul-Oby. *Arkheolohiia*, 11, s. 39-43.

Antikas, T. G., Wunn-Antikas, L. K. 2016. New finds from the cremains in Tomb II at Aegae Point to Philip II and a Scythian princess. *International journal of osrearchaeology*, 26, p. 682-689.

Garbuz, B. B. 1993. Ancient Coins. In: Coutts, H. (ed.). *Golden Warriors of the Ukrainian Steppes. Catalogue of an exhibition of gold treasures from the Ukrainian Historic Treasures Museum, National Museum of Ukrainian History*. Edinburgh: City of Edinburgh Museums and Art Galleries, p. 44-47.

Jarva, E. 1995. *Archaologia on Archaic Greek Body Armour*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

Polin, S., Daragan, M. 2011. A new type of gold application with the image of a dragon from the Aleksandropol'sky royal Scythian kurgan. *Der Schwarzmeeerraum vom Aneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000—500 v. Chr.)*, 2: Globale Entwicklung versus Lokalgeschehen Internationale Fachtagung von Humboldtianern für Humboldtianerim Humboldt-Kolleg in Chişinău, Moldavien (4—8 Oktober 2010). Leidorf, s. 273-278.

Rustoiu, A., Berecki, S. 2015. Weapons as symbols and the multiple identities of the warriors. Some examples from Transylvania. In: Wefers, S. (ed.). *Wafeg-Gewalt-Krieg, Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des IAUR*. Rzeszyw: BUFM, 79, p. 127-148.

S. O. Kuprii, O. V. Lifantii, O. V. Shelekhhan

BARROW 6 OF VODOSLAVKA BURIAL GROUND. THE GRAVE OF SCYTHIAN NOBILITY

This is the first publication of the barrow 6 of burial ground placed near Vodoslavka village in Novotroitskiy district of Kherson Oblast of Ukraine. Under the small mound of soil 1.4 m height two wealthy persons were buried in the same catacomb with two entering pits. Due to stratigraphy observation, the funeral rite in this case had two phases. Firstly, the body of Scythian noble warrior was placed in the grave in his armour and with weapon. Near him on the West his horse was putted in separate small grave. Some time since, the woman's corpse dressed in ceremonial gown with gold decoration was placed near man in his grave. Lately, the grave was robbed (probably not long time since funeral rates). But robbers used the second entering pit for their purpose. It is very uncommon, that after taking some of the grave goods and disturbing the upper part of bodies, thefts have leaved in the second entering pit the animal sacrifice (?) — horse corpse.

The grave goods demonstrate the high social level of the two Scythians. The man was buried with representative set of weapon: set of ranged weapon, spears and javelins, scaled armour and antique greaves. On the woman's skeleton the number of gold clothes decorations were recorded. Besides that, the set of silver table ware was found inside the catacomb, and the entrance to the grave was lock with wagon parts.

The analysis of the gold appliqué and rings, armour, weapon and silver vessels shows the time of burial — second—third quarter of the 4th century BC. The area, where these noble Scythians found their last resting place, was strategically important at that time. This barrow was built on the way that leaded from the Bosporan Kingdom to the center of the Scythia in the Dnieper River area.

Keywords: North Black sea region, Scythian culture, barrow, funeral rite.

Одержано 1.09.2019

КУПРИЙ Сергій Олександрович, державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України», Інститут археології, проспект Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KUPRII Serhii, State Research Center «Protective Archaeological Service of Ukraine» Institute of archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Geroyiv Stalinhrada ave, 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ЛІФАНТІЙ Оксана Валентинівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Національний музей історії України, вул. Володимирська, 2, Київ, 01001, Україна.

LIFANTII Oksana, Senior Research Fellow, National Museum of Ukrainian History, Volodymyrska Street, 2, Kyiv, 01001, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3987-287X>, e-mail: oksanalifantiy@gmail.com.

ШЕЛЕХАНЬ Олександр Володимирович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна.

SHELEKHAN Oleksandr, Candidate of Historical Sciences, Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, 12 Geroyiv Stalinhgradu ave. Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3907-0239>, e-mail: oleksandr_shelekhhan@iananu.org.ua.